

İLK DÖNEM DİL BİLİMCİLERİ VE ENDÜLÜSLÜ İLK TECVİD MÜELLİFLERİNİN HARFLERİN MAHREÇLERİ VE SIFATLARININ YORUMUNDA MUHAMMED B. CEZERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Ali Çiftci*

GİRİŞ

Kuran'ın indiği dönem ve onu takip eden ilk üç asırda harflerin mahreçleri sıfatları, Kuran kelimelerinin ve harflerinin hakkını vererek onları telaffuz etme melekesi anlamında bir tecvid teriminden bahsetmemiz mümkün olmadığı gibi, tecvide dair bu dönemde yazılmış bir esere de rastlamıyoruz.¹ Taki hicri IV. asrın ilk çeyreğinde vefat eden Ebu Müzahim el-Hakan'ının (ö.325/936) telif ettiği *el-Kasidetü'l Hâkaniyye* diğer adıyla *el-Kasidetür-Râiyye* adlı eseri tecvide dair yazılan ilk eser olarak göze çarpmaktadır.²

Yine IV. Hicri asrın başlarında vefat eden İbn Mücahid (ö.324/935), *Kitabü's Seb'a fil- Kiraât* adlı eserinde bazı tecvid konularına yer verdiğini görmekteyiz.³ Tecvid ilminin konusunu teşkil eden harfler ve bunların mahreçleri, sıfatları Arap dilcilerinin ilgi alanına girdiğinden erken dönemden itibaren ele alınmaya başlanmış ve bu konuları dilbilimcilerin eserlerinde geniş yer tutmuştur.

Nitekim hicri II. Asırda Halil b. Ahmed (ö.175/791) tarafından telif edilen *Kitabü'l Ayn* adlı eserinde harflerin mahreçleri, sıfatları, onların lakapları konularına yer verilmiştir.⁴ Halil b. Ahmedin talebesi olan Sibeveyh (ö.180/796) *el- Kitab'ında*, harflerin mahreç ve sıfatları, imale, idğam konularını ele almış, eserinin IV. Cildini bu konulara hasretmiştir.⁵ III. Hicri asırda yaşamış filolog el-Müberred de (ö.285/898), *el-Muktedap* adlı eserinde harflerin mahreçleri sıfatları, idğam vb. konuları ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.⁶ IV. Hicri asrın önde gelen dilbilimcisi İbn Cinni de (ö.392/1001) *Sirru Sinâati'l İ'rab* adlı eserinde tecvidin konusu olan mahreçler, sıfatlar, hemze-elif farkı gibi konuları işlemiştir.⁷ V. Hicri asra gelindiğinde tecvide dair müstakil eserlerin peş peşe telif edildiğini görüyoruz. Mekkî b. Ebi Talib el-Kaysî (ö.437/1045)nin *er-Riaye'si*, Ebu Amr ed-Dâni (ö.444/1053)nin *et-Tahdid'i*, Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubi (ö.461/1068)nin *el-Mûdih fi't-Tecvid* adlı eseri tecvide dair yazılan kapsamlı telifat olarak önde gelen eserler arasında yer alır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı.

¹ Ganim Kadduri El-Hamed, *ed-Dirasatü's-Savtiyye Inde ulemai't-Tecvid*, Matbaatül-Hulûd, I. Baskı, Bağdat, 1406/1986, s.13.

² İbnül Cezeri, *Gayetün-Nihaye fi-Tabakatil Kurra*, nşr, Gothelf BERGSTRAESSER, Mektebetül Hancı, Mısır 1351/1932, II, 320-321, Katip Çelebi, *Keşfüz-Zunun an Esmail-Kütüb ve'l-Fünun*, İstanbul, 1941-1943, s.354.

³ İbn Mücahid Ahmed b. Musa et-Temimi, *Kitabüs-Seb'a fil-Kiraat*, thk: Şevki Dayf, Darul Maarif, Kahire, ts. s.113,123,125,227.

⁴ Halil B. Ahmed (ö.175/791) *Kitabü'l-Ayn*, thk: Davud Sellum-Süleyman el-Anbeki, Mektebetü Lübnan, Beyrut 2004, s.22-28.

⁵ Sibeveyh, Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitab*, thk: Abdusselam Muhammed Harun, Darul Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut,1988, IV, 432-436-448-457-460

⁶ El-Müberred Ebül-Abbas Muhammed B. Yezid,*El-Muktedap* , Abdülhalik el-Udayme, Beyrut, ts, I,192-196.

⁷ İbn Cinni, Ebu'l Feth Osman b. Cinnî , *Sirru Sinâati'l-İrab*, thk: Hasan Hindavi, Darul Kalem, Dimaşk 1993, s.43,44,45-48,60-64.

Bu asırdan sonra da yani VI. Hicri asırda tecvid ilmine dair müstakil eserler yazılmış, Ebu'l Hasen Şüreyh b. Muhammed er-Ruayni el-işbili (ö.539/1144) *Nihayetü'l itkan fi Tecvidil Kur'an*⁸ Ebul- Ala Ahmed b. Hasan el-Hemedani(ö.569/1173) de *Kitabü't Temhid fi-Marifeti't Tecvid*'ini kaleme almıştır.⁹

VII. hicri asrın önde gelen ve Kur'an ilimleri konusunda mütebahhir olan Alemüddin es-Sehavi (ö.643/1245) de *Umdetü'l Müfid ve Uddetü'l Mecid fi Marifeti'Tecvid* adında manzum 64 beyitli bir eser telif etmiştir. Bu esere birden fazla şerh yazılmıştır.¹⁰

VIII. Hicri asra gelindiğinde de yine tecvide dair manzum ve nesr halinde eserler verilmeye devam etmiş, bu asırda öne çıkan eserlerin başında İbrahim b. Ömer b. İbrahim el- Ca'beri (ö.732/1331)nin *Ukud'ül Cüman fi Tecvidil Kur'an* adlı çalışmasını görmekteyiz.¹¹

IX. Asrın başında vefat eden Halil b. Osman b. Abdurrahman el-Karafi (ö.801/1398) ki İbnü'l Cezeri onunla ilgili "Tecvide dair bir çok kitapçık ve risale yazmıştır" diyerek tecvid sahasında yetkin ve mütebahhir bir alim olan bu zatında '*Tuhfetu'l ihvan fi ma Tasihhu bihi Tilavetü'l Kur'an*' adlı bir eser telif etmiştir. Bu eser Berlin kütüphanesinde 1307 numara ile kayıtlıdır. 12

IX. Asrın ilk çeyreğinde vefat eden tecvid ve kıraat sahasında otorite olan bir müellif de Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l Cezeri (ö.833/1429) dir. İbnü'l Cezeri'nin tecvide dair eserleri şunlardır:

1. *et-Temhid fi ilmi't Tecvid*
2. *Mukaddime fi ma yecibü ala Karii'l- Kur'an'i en-ya'lemeh*
3. *en-Neşr fi'l Kıraati'l Aşr*
4. *Tayyibetü'l-Neşr fi Kıraati'l Aşr*¹³

en-Neşr ile *Tayyibe* adlı eseri sadece tecvide ait eserler değil kıraat konularını da geniş bir şekilde ele alan eserlerdir.

Tecvid kavramının ıstılahi tanımında da ifade edildiği gibi tecvidin omurgasını harfleri mahreçlerinden çıkarmak ve onlara ait sıfatları harflere vermek¹⁴ olduğu, tecvid konusunda uzman olan alimler tarafından kabul edilmektedir. Biz bu tebliğimizde tecvidin ana konusu olan harflerin mahreçleri ve sıfatları konusunun Muhammed b. Cezeri (ö.833/1429) tarafından nasıl ele alındığı, bu konuları işlerken kimlerden istifade ettiği, hangi ilk dönem eserlerini kendisine kaynak olarak seçtiği, görüşlerini ortaya koyarken hangi kaynaklardan daha çok

⁸ Ganim Kadduri El-Hamed, *ed-Dirasat*, s.28.

⁹ Tayyar ALTIKULAÇ, Ebul-Ala el-Hemedani, DİA, İstanbul, 1994,X,286-287.

¹⁰ es-Sehâvi, Ebü'l Hasen Alemüddin (ö.643/1245), *Cemâlü'l-Kurra ve Kemalü'l-İkra*, Thk: Abdülhak Abdüddaim Seyf el-Kadi, Beyrut, ts I-52-53.

¹¹ Katip Çelebi, *Keşfüz Zunun*, II, 1154; G.Kadduri El Hamed, *ed-Dirasat*, s.31.

¹² Ğ. Kadduri El-Hamed, *ed-Dirasat*, s.35.

¹³ Ganim Kadduri El-Hamed, *Şerhul-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Merkezü'd-Dirasât vel-Mâ'lumatil-Kur'aniyye, I. Baskı, Cidde, 1429/2008 s.61.

¹⁴ Ğ. Kadduri El-Hamed, *Şerhul-Mukaddime*, s.345-347.

istifade ettiği, hangi kaynaklara daha az müracaat ettiği, dilbilimcilerden kimleri kendisine kaynak ittihaz ettiği, Endülüslü tecvid ve kıraat alimleri olan Mekki, ed-Dani ve Abdulvehhab el-Kurtubi'nin değerlendirmelerine de müracaat ettiği gibi konular ele alınacaktır.

I. MUHAMMED B. CEZERİ PERSPEKTİFİNDEN HARFLERİN MAHREÇLERİ VE YORUMU

Harflerin mahreçleri, onların sayısı ilk dönem dilbilimcilerinin yaklaşımları ve ibn'ül Cezeri'nin bu filologlardan ne kadar etkilendiği konusundan önce mahreç kavramı üzerinde duralım.

Mahreç kavramı خرج H-R-C fiilinden türetilmiş mimli mastardır. Çıkış yeri¹⁵ anlamına gelmektedir.

يدخل خرج - يدخل خرج - يخرج vezninden türetilmiştir. Bu kelime bir yerden çıkmak bir durumdan başka bir hale geçmek anlamına gelir.¹⁶ Ufuktan ilk olarak çıkan bulut için خروج tamlamasını kullanırlar.¹⁷ Aynı kökten türeyen تخريج kelimesi de daha çok ilimler ve sanatlar için kullanılır.¹⁸

Mahreç: Harfin kendisinden neş'et ettiği/doğduğu yerdir.¹⁹ Aliyyü'l-Kâri mahrecin en yaygın tanımının şöyle olduğunu söyler: "Harfin kendisinden zuhur ettiği çıktığı ve başka harflerden ayrıldığı yerdir."²⁰

Halil Husari de; "Taktiren ve tahkiken kendisinde sesin hapsolması yoluyla harfi doğuran yere mahreç denir" şeklinde bir tarif ortaya koymuştur.²¹ Mahreçler harflerin terazileri mesabesinde. Bu terazi ile harfin kemmiyeti, derecesi ve mertebesi bilinir."²² diyen Muhammed Mekki, meharic-i huruf konusunun tecvidin en önemli konusu olduğuna işaret etmektedir. Şimdi Muhammed b. Cezeri'nin harflerin mahreçleri, konusundaki tespitleri ve yorumuna geçebiliriz.

¹⁵ Cevheri İsmail b. Hammad el-Cevheri (ö.400/1009), *es-Sıhah*, thk: Halil Me'mun, Darul Marife, Beyrut, 2007,s.288.

¹⁶ İsfahani Ebul-Kasım Hüseyin b. Muhammed (ö V/XI) yüzyılın ilk çeyreği, *El-Müfredat fi Ğaribil-Kur'an*, Darul-Marife, thk: Muhammed Seyyid Kilani, Beyrut, ts s.145.

¹⁷ İbn Faris Ahmed bin Zekeriyya, *Mu'cemül-Mekayis fil-lüġa*, thk: Şihabüddin ebu Amr, Darul Fikir, Beyrut, ts. s.313

¹⁸ İsfahani, *el-Müfredat*, s.145.

¹⁹ ed-Dani: Ebu Amr Osman b. Said (ö.444/1053), *et-Tahdid fil itkani ve't Tecvid*, thk:Ganim Kadduri el-Hamed, Daru Amman, Ürdün, 2000 s.102.

²⁰ Ğ. Kadduri el-Hamed , *ed Dirasât* , s.122.

²¹ Husari Mahmud Halil (ö.1401/1980),*Ahkamü Kıraât'il-Kurani'l Kerim*, thk: M.Talha Bilal Minyar, Darul-Beşairi'l-İslamiyye, (1417/1996), s.49.

²² Muhammed Mekki (ö.1322/1904) *Nihayetül-Kavlil Müfid fi-ilmit-Tecvid*, tsh:Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Beyrut II. Baskı 1971, s.44.

A. Birinci Mahreç Bölgesi

Muhamme b. Cezeri med harfleri olan el- vâvü's sakine, el- yâü's-sakine ve elif cevfi harflerdir. ‘‘Bu harflere med ve lîn harfleri adı verilir, aynı zamanda bu harflere ‘hevai’ harfler de denilir’’²³ diyen Halil b. Ahmed’in kanaatini benimser.

Mekki b. Ebi Talib’in, Halil b. Ahmed dışındaki dilciler cevfi harflere (ا ي و) ve hemzeyi de ilave ettiler görüşünü aktaran İbnü’l Cezeri, bu görüşe katılmadığını zira doğru olan görüşün med harfi olan vav-ya ve elifin cevfi harfler olup bunlara hemzenin (ء) ilave edilmeyeceğidir.²⁴

Ama Halil b. Ahmed’in, hemzenin med harflerine dönüşebilme potansiyeli olduğu için hemze de cevfi harfleri içine dahildir görüşünü,²⁵ İbnü’l Cezeri’nin görmediği kanaatindeyiz. Halil b. Ahmed’in diğer dilcilerle birleştiği nokta ise şudur: ‘‘Şayet hemze med harflerine dönüşmez hemze olarak telaffuz edilirse boğazın nihayetinden çıkar.’’²⁶ Muhammed b. Cezeri mukaddimesinde birinci mahreç bölgesi olan cevfi ile ilgili harflerin aynı zamanda med harfleri olduğuna da işaret etmiştir.²⁷

B. İkinci Mahreç Bölgesi

Boğazın nihayetidir. Buradan hemze ve ha (ه) harfleri çıkar diyerek ilk dönem dilbilimcileri Sibeveyh, el-Müberred ve İbn Cinni’nin (ö.392/1002) tespitlerine uyan İbnü’l Cezeri bu filologların boğazın dibinden hemze, elif ve ha (ه) harfleri çıkar.²⁸ sıralamasını aynen kabul etmemiş, elif harfini bu mahrecin dışında tutmuştur. Endülüslü tecvid ve kıraat alimleri Mekki b.Ebi Talip(ö.437/1045), ed-Dani(ö.444/1053) ve Abdülvehhab el-Kurtubi(ö.461/1068)’de boğazın nihayetinden hemze, elif ve ha (ه) harfleri çıkar²⁹ diyerek ilk dönem dilbilimcilerinin tespitlerine uymuşlardır.

C. Üçüncü Mahreç Bölgesi

Boğazın ortası olan bu mahreç bölgesinden önce ع sonra ح harfi çıkar³⁰ görüşü ile İbnü’l Cezeri, Sibeveyh, el-Müberred, İbni Düreyd (ö.321/933), İbni Cinni’nin görüşlerine aynen katılır.³¹ İbnü’l Cezeri, ع harfi boğazın dibinden çıkar³² görüşünü savunan Halil b. Ahmed’in tespitine burada katılmamakta, diğer filologların görüşlerini benimsemektedir.

²³ Halil b. Ahmed, *Kitabül Ayn* s.24, İbnü’l Cezeri, *et-Temhid fi İlmit-Tecvid*, thk: Ğ. Kadduri El-Hamed , Müessesetü’r-Risale , Beyrut, 1407/1986, s.95.

²⁴ Halil b. Ahmed , *Kitabül Ayn* , s.24 (Giriş bölümü)

²⁵ Halil b. Ahmed, *Kitabül Ayn*, s24,27 (Giriş Bölümü)

²⁶ Halil b. Ahmed, *Kitabül Ayn* , s.24 (Giriş bölümü)

²⁷ Ganim Kadduri el-Hamed, *Şerhul Mukaddime*, s.231.

²⁸ Sİbeveyh *el-Kitab*, IV,433; el-Müberred, *el-Muktedab*, I,192 ; İbn Cinni, *Sirru Sinaa* , s.45.

²⁹ Mekki b. Ebi Tâlip el-Kaysî (ö.437/1045), *er-Riaye li Tecvidi’l Kıraati ve Tahkiki Lafzı’t Tilaveh*, thk: Ahmet Hasan Ferhat, Daru Ammar, V. Baskı, Amman 2008, s.145,155,160 ; ed-Dani, *et-Tahtid*, s.102; Abdülvehab bin Muhammed el-Kurtubi (ö.461/1068), *el-Müdh fit Tecvid*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed, Daru Ammar, 2000 s.78.

³⁰ İbnü’l Cezeri, *en-Neşr fil Kıraatil-Aşr*, tsh:Ali Muhammed Dabba’, Darul Fikir , Mısır, ts. I, 199; İbnü’l Cezeri, *et-Temhid*, s.113; Ğ. Kadduri el-Hamed, *Şerhul Mukaddime*, s.231-232.

³¹ Bkz. Sibeveyh, *el-Kitab* IV, 433; el-Müberred, *el-Muktedab*. I,192; İbn. Düreyd, Muhammed b. Hasen b. Düreyd, *Cemheratü’l- Lüğa*, thk: İbrahim Şemsüddin, Darul-Kütübi’l İlmiyye, I. Baskı, Beyrut,2005 I,23, İbni Cinni, *Sirru Sinaa*, s.42.

³² Halil b. Ahmed , *Kitabül Ayn*, s.27.

Ama ح harfi ile ilgili Halil b. Ahmed ع harfinin çıktığı yerin biraz üstünden ح harfi çıkar³³ demekle bu harfin boğaz ortasından çıktığına işaret etmektedir. Bunun sonucu olarak boğazın ortasından ح harfinin çıkması konusunda bir ittifak oluşmaktadır.

D. Dördüncü Mahreç Bölgesi

Boğazın ağza en yakın olduğu bu mahreç bölgesinden ع ve خ harfi çıkar³⁴ görüşüyle İbnü'l Cezeri yine ilk dönem dilbilimcilerinden Sibeveyh, İbni Düreyd (ö.321/933) ve İbn Cinni'nin takipçisi olmuştur.³⁵ İbnü'l Cezeri bu mahreçten önce ع daha sonra خ çıkar diyerek bu sıralamayı tercih eden Ebu'l Hasan Şüreyh'in (ö.539/1144) görüşünü de nakletmeyi faydalı bulur.³⁶ Görüyoruz ki harflerin mahreç bölgelerinin tespitinde etkili olan gurubun dil bilimciler olduğudur. Sonra İbnü'l Cezeri takdim ve te'hirin çok önemli olmadığını, önemli olan hususun boğaz dediğimiz bölgeden altı harfin çıktığının bilinmesi gerektiğidir.³⁷ İbnü'l Cezeri, 'huruf-i halkiyye' adıyla bilinen boğaz harflerini zikrettikten sonra dilden çıkan harflerle dildeki mahreç bölgelerinin nereler olduğu konusunu işler.

E. Beşinci Mahreç Bölgesi

Dilin kökü ve onun üstündeki/ hizasındaki üst damak bölgesi olan bu mahreçten ق harfi çıkar³⁸ yorumuyla İbnü'l Cezeri, Sibeveyh ve İbni Cinni'nin görüşlerine katılır.³⁹ el-Müberred ve İbn-i Düreyd ise ق harfi için ağızdan çıkan harftir⁴⁰ demektedir, zira dil organ olarak ağza ait olduğundan, dilden çıkan harftir ifadesini kullanmak yerine ağızdan çıkan bir harftir demeyi uygun bulmuşlardır. İbnü'l Cezeri bu harfi dile ait bir harf olarak kabul etmektedir. Ayrıca Ebu'l Hasan Şüreyh'in: “ kaf harfinin mahreci küçük dil ve خ harfinin çıktığı yer olan boğazın ağza en yakın olan kısmıdır ”⁴¹ yaklaşımını da aktaran İbnü'l Cezeri büyük dilin kökü ile küçük dil bölgesinin ق harfinin mahreci olduğuna dikkat çekmiştir. Bu yorumla hem Ebu'l-Hasen Şüreyh hem de İbnü'l Cezeri Halil b. Ahmed'in tespitine katılmaktadırlar. Çünkü Halil b. Ahmed ق ve لهو يتان harflerine ك lakabını vermiştir. Yani bu harfler küçük dile ait harflerdir.⁴²

F. Altıncı Mahreç Bölgesi

Kaf harfinin çıktığı yer olan büyük dilin kökünün biraz alt tarafından (ağıza doğru) ك harfi çıkar⁴³ görüşüyle İbnü'l Cezeri, ilk dönem filologlarından Sibeveyh, İbni Düreyd ve İbni Cinni'nin takipçisi olmuştur.⁴⁴ İbnü'l Cezeri ق ve ك harflerinin ikisine de 'lehevi' lakabının

³³ Halil B. Ahmed , *Kitabül Ayn* , s.27.

³⁴ İbnül Cezeri, *en-Neşr*, I, 199, *et-Temhid*, s.113

³⁵ Sibeveyh , *el-Kitab*, IV, 433; İbni Düreyd, *Cemhere* I,23; İbni Cinni, *Sirru Sinaa*, s. 47.

³⁶ Ebu'l Hasan Şüreyh, Ebu Abdillan Muhammed bin Şüreyh'in oğludur. *Nihayetiül itkan fi-Tecvid'il Kur'an* adlı eseri en tanınan eserleri arasındadır. Bkz: Madazlı Ahmed, İbn Şüreyh, *DİA* , İstanbul , 1999, XX, 383.

³⁷ İbnül Cezeri , *en-Neşr*, I,199.

³⁸ İbnül Cezeri, *en-Neşr*, I,199, *et-Temhid* s.113.

³⁹ Sibeveyh , *el-Kitab* IV,433, İbn Cinni , *Sirru Sinaa* , s.47.

⁴⁰ El Müberred, *el-Muktedab*, I,192, İbn Düreyd , *Cemhere*, I, 23.

⁴¹ İbnül Cezeri, *en-Neşr* , I,199.

⁴² Halil b. Ahmed , *Kitabül Ayn* s.27.

⁴³ İbnül Cezeri *et-Temhid*, s.113, *en-Neşr*, I,200.

⁴⁴ Bkz. Sibeveyh , *el-Kitab* IV,433, İbn Düreyd, *Cemhere* , I,23, İbn Cinni, *Sirru Sinaa*, s.47.

verildiğini söyler ve bu harfler ağızla boğaz arasından çıkmaktadır⁴⁵ görüşüyle dil kökünün bir bölümünün boğaza ait olduğunu, bir bölümünün de ağıza ait olduğunu gerçeğini dillendirmektedir. Zira küçük dilimiz ağızımız açılınca rahat görülmektedir. Bu iki harfin küçük dil harfleri olduğuna temas etmiştik. İbnü'l Cezeri ق ve ك harflerinin ağızla boğaz arasından çıktığı tezini Mekki'nin *er-Riaye'sine* dayandırmaktadır.⁴⁶

G. Yedinci Mahreç Bölgesi

Dilin ortası ile üst damak arasındır. Bu mahreçten ج ve ش ve med harfi olmayan ي harfi çıkar. Bu üç harf ج ش ve ي şeklinde sıralanır. Bir başka tasnifle ج ش ve ي şeklinde sıralanan bu harflere 'şecriyye' harfleri denilir,⁴⁷ yorumunu yapan İbnü'l-Cezeri, Sibeveyh, İbni Cinni ve el- Müberred gibi erken dönem dilbilimcilerinin tespitlerine katılmakta,⁴⁸ sadece filologları kendisine kaynak kabul etmekle yetinmeyip, telif döneminde eserler veren Endülüslü tecvid ve kıraat bilginlerinin de kanaatlerini zikretmektedir. Örneğin Mekki b. Ebi Talip dil ortasından çıkan ج ve ش harflerine 'el-hurûfu's şecriyye' adını verir. Yani ağızın iki çene kemikleri arasında kalan bölümüne 'şecrî' denilir ve bu harfler bu bölgeden çıkar⁴⁹ yorumunu yapan Mekki'nin tespitini İbnü'l-Cezeri burada aktarmayı faydalı bulur.⁵⁰ İbnü'l-Cezeri dil ortası ve üst damaktan ج ش ض harfleri çıkar⁵¹ tespitini yapan Halil b. Ahmed'in tercihinde katılmayarak ondan sonra gelen Arap dilbilimcilerinin yanında yer almaktadır.

H. Sekizinci Mahreç Bölgesi

Dilin sağ veya sol iki yanı ve onun hizasındaki üst azı dişler bölgesidir. İbnü'l-Cezeri dilbilimcilerin çoğunluğunu teşkil eden ezici çoğunluk/ cumhurun görüşüne uyarak ض harfinin mahrecini dilin iki yanından birisi / sağ veya sol yanı ile onun hizasındaki üst azı dişlerdir⁵² şeklinde yorumlar. Ama ض harfi sol avurt içinin yani dilin sol yanı ile onun hizasındaki sol azı dişlerden daha kolay telaffuz edilir. Sağ avurt içinden ض harfinin telaffuzunun zor olduğuna da dikkat çeken İbnü'l-Cezeri,⁵³ Halil b. Ahmed'in, ض harfi, cîm, şîn, harflerinin çıktığı yer olan dilin ortası ile üst damaktan çıkar⁵⁴ görüşünü de aktarır ama bu harfin mahreci konusunda diğer filologların görüşlerini tercih eder. Bu harfin telaffuzunun zor olması sebebi ile ilk dönem tecvid müellifleri bu konu da uyarı da bulunmuşlar ve bu harfin telaffuzunun zor olduğuna işaret etmişlerdir.⁵⁵

⁴⁵ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I,200.

⁴⁶ Mekki, *er-Riaye*, s.139.

⁴⁷ İbnül Cezeri, *en-Neşr*, I,200.

⁴⁸ Bkz: Sibeveyh, *el-Kitab*, IV,433, el-Müberred, *el-Muktedab* I, 192, İbni Cinni, *Sirru Sinaa*, s.42.

⁴⁹ Mekki, *er-Riaye*, s.139,140.

⁵⁰ İbnü'l Cezeri, *en-Neşr*, I,200.

⁵¹ Halil b. Ahmed, *Kitabül Ayn* s.27.

⁵² Sibeveyh, *el-Kitab*, IV, 433, İbn Cinni, *Sirru Sinaa*, s.47, ed-Dani, *et-Tahtid*, s103, İbnül Cezeri, *et-Temhid* s.114.

⁵³ İbnül Cezeri, *en- Neşr*, I,200.

⁵⁴ Halil B. Ahmed, *Kitabül Ayn*, s.27.

⁵⁵ Mekki, *er-Riaye* s.185, Kurtubi, *el-Mudih*, s.114.

I. Dokuzuncu Mahreç Bölgesi

Dilin iki yanı ile dil ucuna varıncaya olan kısmı ile bunun karşısındaki gülücü dişler, köpek dişinin dibindeki ‘rabai’ dişler ve üst ön dişlerdir⁵⁶, buradan ُ harfi çıkar diyen İbnü’l Cezeri, ilk dönem dil bilimcileri ve telif döneminin tecvid ve kıraat alimlerinin görüşlerine aynen katıldığını ortaya koymaktadır.⁵⁷

İbnü’l-Cezeri, ‘ُ’ harfinin mahrecinin geniş bir bölgeyi kapsadığına da vurgu yapmaktadır.⁵⁸

J. Onuncu Mahreç Bölgesi

Dil ucu ile üst ön dişler arası ve ُ harfinin çıktığı yerin biraz altı, bu mahreç bölgesinden ُ harfi çıkar⁵⁹ yorumu ile İbnü’l-Cezeri nun-i muzhar ile nun-i muhfat ayırımına burada değinmemiştir. Nun harfinin dil ucunun diş etlerine temas etmesiyle ortaya çıktığı konusuna da işaret eden İbnü’l-Cezeri, bu harfin ‘lisevi harfler’ gurubuna dahil olduğunu da dile getirmiştir.⁶⁰

İbnü’l-Cezeri *Mukaddime*’sinde nun harfinin mahreci ile ilgili olarak, ‘Nun’ harfinin mahrecini dil ucundan (lam harfinin) biraz aşağısından yapınız’’⁶¹ diyerek ‘Nun’ harfinde dil ucunun fonksiyonuna işaret etmiş bu yönüyle lam harfinin mahreci kadar geniş bir mahreç bölgesine sahip olmadığı gerçeğini de ortaya koymuştur.

K. On Birinci Mahreç Bölgesi

‘Nun’ harfinin çıktığı yer olan dilin ucu ile üst ön dişlerin üstünden “ra” harfi çıkar, ama şu var ki nun harfinde olduğu gibi dilin tam ucu değil, dilin uca yakın sırtı olup yukarı damağa bakan kısmıdır.⁶²

İbnü’l-Cezeri’nin “ra” harfinin dilin tam ucundan değil dilin ucuna yakın sırtının üst damağa bakan kısmının üst ön dişlerin üstü olan damağa temas etmesiyle çıkacağına vurgu yaptığını ve Sibeveyh, İbn Cinni gibi ilk ⁶³ dönem dil bilimcilerinin tespitlerine aynen katıldığını görmekteyiz.⁶⁴

“Ra” harfindeki inhiraf sıfatının bu harfi “lam” harfine doğru meylettirdiği gerçeğini de İbnü’l-Cezeri burada zikretmektedir.⁶⁵

İbnü’l-Cezeri mahreç sırasında önce ُ sonra ُ daha sonra da ُ harfi şeklinde ele almış bu yaklaşımında da Sibeveyh, el-Müberred ve İbn Cinni’nin sıralamasına uymuştur.⁶⁶

⁵⁶ İbnü’l Cezeri, *en-Neşr*, I,200.

⁵⁷ Sibeveyh , *el-Kitap*, IV, 433 , el-Müberred, *el-Muktedab*, I,193, Mekki, *er-Riaye*, s.188, ed-Dani, *et-Tahtid*, s.104.

⁵⁸ Ğ. Kadduri El-Hamed, *Şerhu’l Mukaddime*, s.256.

⁵⁹ İbnü’l Cezeri, *en-Neşr*, I,200.

⁶⁰ İbnü’l Cezeri , *et-Temhid*, s.114.

⁶¹ Ğ. Kadduri El-Hamed, *Şerhu’l Mukaddime*, s.258,259.

⁶² İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, I,200.

⁶³ İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, I,200.

⁶⁴ Bkz. Sibeveyh, *el-Kitap*, IV, 433, İbn Cinni, *Sirru Sinaa*, s.47.

⁶⁵ Sibeveyh, *el-Kitap*, IV, 433, Mekki, *er-Riaye* S.195 ed-Dani, *et-Tahtid*, s.103.

Endülüslü Mekki de aynı sıralamayı tercih etmiş.⁶⁷ ed-Dani ise önce ن sonra ر daha sonra ل harfi şeklinde bir sıralamayı tercih etmiştir.⁶⁸

Ayrıca İbnü'l- Cezeri, bu harflerin dil ucu harfleri olması hasebiyle “zelakî” harfler olduğunu da işaret etmiştir.⁶⁹

L. On İkinci Mahreç Bölgesi

Dilin üst damağa yükselmesiyle birlikte, dil ucu ile üst ön dişlerin dipleridir ki buradan önce ط sonra د daha sonra ت harfi çıkar⁷⁰ diyen İbnü'l-Cezeri önce, ilk dönem filologlarından olan Sibeveyh ve İbn-i Cinni'nin tespitlerine yer verir.⁷¹ Daha sonra ed-Dani ve Kurtubi gibi tecvid alimlerinin görüşlerine müracaat eder.⁷²

Özellikle ط harfinde dilin üst damağa yükselmesinin gerekli olduğunu, zira bu harfteki itbak sıfatının bu eylemle ortaya çıkabileceği gerçeğinden hareketle İbnü'l-Cezeri; مصعدا الى الحنك (dili damağa yükselterek) ifadesine dikkat çekmiş, bu önemli ayrıntıya işaret eden⁷³ el-Müberred, ed-Dani ve Kurtubi'nin yorumlarını tercih etmiştir.⁷⁴

İbnü'l-Cezeri, ط , د ve ت harflerinin üst damakla ilgili harfler olması sebebiyle ‘nit’ıyye’ veya ‘nitaiyye’ adıyla adlandırıldıklarını söyler.⁷⁵ Bu değerlendirmeyi Halil b. Ahmed'in *Kitabül-Ayn* adlı eserinden aldığı veya Halil b. Ahmed'den iktibasta bulunan tecvid alimlerinden aldığı kanaatindeyiz.⁷⁶

M. On Üçüncü Mahreç Bölgesi

Dil ucu ile alt ön dişlerin kökünün biraz üstüdür. Buradan ص, س ve ز harfleri çıkar yorumunu yapan İbnü'l-Cezeri, ilk dönem dil bilimcilerinin dil ucu ile ön dişlerin dipleri ifadesini, alt ön dişlerin dipleri⁷⁷ şeklinde izah ederek buradaki kapalılığı gidermiştir. Zira Sibeveyh, el-Müberred İbn Cinni ön dişlerin dipleri ifadesiyle yetinmişlerdir.⁷⁸ İbn Düreyd bu harflerin mahreçleriyle ilgili olarak dilin sağ yanı ile azı dişlerin dibinden üst ön dişlerin dibine kadar uzanan bölgeden س , ص ve ز harfleri çıkar yorumuyla farklı bir bölgeyi işaret etmiştir.⁷⁹ Fakat İbnü'l Cezeri bu yorumu dikkate almamıştır.

⁶⁶ Sibeveyh, *el-Kitap*, IV, 433, El-Müberred, *el-Muktedab*, I, 193 İbni Cinni, *Sirru Sinaa*, s.47.

⁶⁷ Mekki, *er-Riaye*, S.188-195

⁶⁸ Ed-Dani, *et-Tahtid*, S.103

⁶⁹ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I,200

⁷⁰ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I,200; İbnü'l-Cezeri *et-Temhid*, s. 114.

⁷¹ Sibeveyh, *el-Kitap*, IV, 433, İbn Cinni, *Sirru Sinaa*, s.47.

⁷² Ed-Dani,*et-Tahtid*, s.103, Kurtubi *el-Mudih* s.79.

⁷³ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I,200.

⁷⁴ Bkz. El-Müberred, *el-Muktedab*, I,193, ed-Dani, *et-Tahtid*, s.103 Kurtubi, *el-Mudih*, s.79.

⁷⁵ İbnü'l Cezeri, *en-Neşr*,I,200.

⁷⁶ Bkz. Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, s.27.

⁷⁷ İbnü'l Cezeri, *en-Neşr*, 1,200-201.

⁷⁸ Sibeveyh, *el-Kitap*, IV, 433, el-Müberred, *el-Muktedab*, I, 193 İbn Cinni, *Sirru Sinaa*,s.47.

⁷⁹ İbn Düreyd, *Cemhere*, I,23.

ed-Dani de, “dil ucu ile üst ön dişlerin dipleri”⁸⁰ diyerek ön dişlerin üst ön dişler olduğunu tercih etmiştir.⁸¹ Ama İbnü'l Cezeri bu yaklaşımı benimsememiştir.

Mekki de alt ön dişler ve dil ucu arasından safir harfleri(ز , س ve ص) çıkar demiştir.⁸²

İbnü'l-Cezeri de bu mahreç bölgesi konusunda Mekki'nin ve Kurtubi'nin tercihini dikkate almıştır.⁸³ Safir harflerinin mahreciyle ilgili hem ilk dönem hem de sonra ki dönem filolog ve tecvid bilginlerinin farklı yaklaşımları olmuştur.⁸⁴ Biz İbnü'l-Cezeri ve ona kaynaklık eden alimlerin tercihinin daha doğru olduğu kanaatindeyiz.

N. On Dördüncü Mahreç Bölgesi

Dil ucu ile üst ön dişlerin uçları arasındadır. Bu mahreç bölgesinden ظ , ذ ve ث harfleri çıkar⁸⁵ yorumuyla İbnü'l-Cezeri ilk dönem dil bilimcilerinden El-Müberred'in yorumuyla uyum içerisinde. Zira el-Müberred bu harflerin mahreç bölgesini ifade ederken dil ucu ile üst ön dişlerin uçları diyerek⁸⁶ ön dişlerin hangisi olduğunu açıkça dile getirmiştir. Sibeveyh, İbn Düreyd ve İbn Cinni ise dil ucu ile ön dişleri arası bu harflerin mahrecidir⁸⁷ yorumunu yapmışlardır ki bu ifade de hangi ön dişlerin olduğu belirtilmemiştir.

İbnü'l-Cezeri bu yaklaşımıyla Endülüslü tecvid ve kıraat alimleri Mekki, ed-Dani ve Kurtubi'nin görüşlerine katılmıştır.⁸⁸ Bu harflere ‘lisevî’ harfler de denilir. Bu lakapla lakaplandırılmalarının sebebi bu harflerin dişleri çevreleyen diş etlerinden çıkmasından dolayıdır.⁸⁹ Ganim Kadduri el-Hamed bu harflerle ilgili Saçaklızade Maraşi'nin (1145 (m. 1732) şu tespitinin önemli olduğunu belirtir. Mar'aşî der ki: “Bu harflere lisevî harfler/diş etleri harfleri adının verilmesinde bir müsamaha vardır. Zira nefes bu harflerin telaffuzunda sese eşlik eder, nefes yayılır diş etlerine kadar ulaşır ki bu sebeple lisevî harfler olarak adlandırılır. Ama bu gerekçe harflerin bu adla anılmalarına yeterli bir sebep değildir”.⁹⁰ Bununla birlikte İbnü'l-Cezeri, bu konudaki farklı görüşleri dile getirmekten ziyade Mekki'nin tercihini öne çıkarmıştır.⁹¹

O. On Beşinci Mahreç Bölgesi

Alt dudağın içi ile üst ön dişlerin uçları arasında ki bölgedir ki buradan ف harfi çıkar yorumuyla İbnü'l-Cezeri, Sibeveyh el-Müberred, İbn Düreyd ve İbn Cinni'nin tespitlerine

⁸⁰ Ed-Dani, *et-Tahdid*, s.103.

⁸¹ Ed-Dani, *et-Tahdid*, s.103.

⁸² Mekki, *er-Riaye*, s.209.

⁸³ Kurtubi, *el-Mudih*, s.79.

⁸⁴ G. Kadduri el-Hamed, *Şerhu'l-Mukaddime*, s.264-266.

⁸⁵ İbnü'l Cezeri, *en-Neşr* I,201.

⁸⁶ El-Müberred, *el-Muktedab*, I,193.

⁸⁷ Sibeveyh *el-Kitap* IV,433 İbn Düreyd, *Cemhere* I,23 İbn Cinni, *Sırru Sımaa*, s.47.

⁸⁸ Mekki *er-Riaye* s.220-224, ed-Dani,*et-Tahdid* S.103 Kurtubi, *el-Mudih*, s.79.

⁸⁹ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l Ayn*, s. 27.

⁹⁰ Maraşi, Muhammed b. Ebi Bekr el-Maraşi (ö.1150/1737), *Cühdü'l Mukil*, thk: Salim Kadduri el Hamed II. Baskı Daru Ammar, Ürdün 1429-2028, s.267-268.

⁹¹ Mekki, *er-Riaye* s.140.

katılmıştır.⁹²Aynı zamanda Mekki, ed-Dani ve Kurtubi de ilk dönem filologlarının bu tespitlerine uygun bir izahta bulunmuşlardır ki⁹³; dilbilimcilerle tecvid alimlerinin ف harfinin mahreci konusunda ittifak üzerinde olduklarını görmekteyiz.

Aynı zamanda İbnü'l-Cezeri, ف harfine ait bir cüzi mahrecin olduğunu, diğer dudak harflerinden ayrıldığına da dikkat çekmektedir.

P. On Altıncı Mahreç Bölgesi

Dudaklardır yani iki dudak arasındadır. Buradan med harfi olmayan ‘vav’, ‘mim’ ve ‘ba’ harfleri çıkar ve ‘ba’ ve ‘mim’ harflerinin telaffuzu anında dudaklar kapanır.⁹⁴ İzahı ile İbnü'l-Cezeri, Sibeveyh, el-Müberred, İbn Düreyd ve İbn Cinni'nin yorumlarına katılmaktadır.⁹⁵

İbnü'l Cezeri med harfi olmayan ‘vav’ harfi ifadesiyle harekeli olan “vav” harfinin dudaklardan çıktığını, med harfi olan ‘vav’ harfinin ise cevfi bir harf yani ağız ve boğaz boşluğundan çıktığına işaret etmektedir.⁹⁶ Mahreç bölgelerinin adedi konusunda Halil b. Ahmed'in görüşlerini tercih eden İbnü'l-Cezeri, bu mahreçten çıkan harfler konusunda Halil b. Ahmed'den ayrılmıştır. Zira Halil b. Ahmed'e göre dudaklardan ف , ب ve م harfleri çıkar, و harfi ise cevfi harflerdendir.⁹⁷

Halil b. Ahmed, harekeli “vav” harfi ile, med harfi olan vav harfi arasında bir ayırım yapmamakta, hatta harekeli “ya” harfi, sakin olan “ya “ harfi şeklinde de bir ayırma yer vermemektedir. Hem و harfi hem ى harfi elif de dâhil ağız ve boğaz boşluğundan çıkan “cevfi” harfler gurubuna girer⁹⁸ demektedir.

İbnü'l-Cezeri, dudaklardan çıkan harfler konusunda Halil b. Ahmed'in tespitlerini de göz ardı etmemekte, bununla birlikte dilbilimcilerin ve tecvid alimlerinin çoğunluğunun görüşlerine daha çok yer vermektedir. Farklı bir yaklaşım olarak و harfinin hem med harfi olma özelliği hem de “harekeli vav” olma özelliği taşıdığını el-Müberred'in yorumunda görmekteyiz ki o bu yorumuyla Halil b. Ahmed'in yaklaşımını benimsemektedir.⁹⁹

R. On Yedinci Mahreç Bölgesi

Hayşumdur. Yani burun içi, geniz kovuğudur. Bu mahreç günneye ait bir mahreçtir. Bu günne de nun-i sakine ve mim-i sakine de bulunur¹⁰⁰ diyen İbnü'l-Cezeri kendisinde günne sıfatı bulunan nun-i hafife/ nun-i hafıyye nin ismini zikretmemekte, bu harfteki sıfata

⁹² Sibeveyh, *el-Kitap*, IV,433, el-Müberred, *el-Müktedab* I,194, İbn Düreyd, *Cemhere*, I,23 İbn Cinni, *Sırru Sinaa*, s.48.

⁹³ Mekki, *er-Riaye*, s.227, ed-Dani, *et-Tahdid*, s.104, Abdülvehhab, el-Kurtubi, *el-Mudih*, s.79.

⁹⁴ İbnü'l Cezeri, *en-Neşr*, I,207

⁹⁵ Bkz: Sibeveyh, *el-Kitap*, IV,433 el-Müberred *el-Müktedab*, I,194, İbn Düreyd, *Cemhere*, I, 23, İbn Cinni, *Sırru Sinaa*, s.48

⁹⁶ İbnü'l Cezeri *en-Neşr*, I, 199-201

⁹⁷ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l- Ayn*, s.27

⁹⁸ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l- Ayn*, s.27

⁹⁹ Bkz.el-Müberred, *eL-Müktedab*, I, 194

¹⁰⁰ İbnü'l Cezeri, *en-Neşr*, I,201

dikkat çekmektedir. Taşköprizade (ö. 968/1561) der ki: İbnü'l-Cezeri, sıfatı zikrederek mevsufu kastetmiştir, yani ğunneyi zikretti ki bununla, kendisinde bu sıfat bulunan 'nun-i muhfatı' söylemek istemiştir.¹⁰¹

İlk dönem filologları olan Sibeveyh, el-Müberred, İbn Düreyd, İbn Cinni son mahreç bölgesi olarak hayşum/geniz kovuğunu zikrederler ve buradan nun-i hafife diğer ismiyle nun-i hafiyye çıkar derler.¹⁰² Ed-Dani, tenvin ve nun-i hafifenin mahrecini hayşum olarak zikreder.¹⁰³

Mekki ise ğunne= nun-i sakine, hayşum denilen burun içi/ geniz kovuğundan çıkar diyerek¹⁰⁴ nun-i muhfat denilen bu fer'i harfin aynı zamanda ğunne olarak isimlendirileceğini söylemektedir.

Ganim Kadduri el-Hamed, bazı tecvid alimlerinin, nun-i hafiyye'nin asli harf olmaması nedeniyle, mahrecini düşürdüklerini yani bu harfe ait bir mahreç bölgesinin olmadığını söylediklerini, fakat çoğu alimin ise bu harfe ait bir mahrecin olacağını kabul ettikleri konusunu da gündeme getirir.¹⁰⁵

Mar'aşî de 'ğunne' ve 'nun-i muhfat' farkına temas ederek der ki: 'Ğunne' ve 'nun-i muhfat' zat yönüyle aynı şeydir. Zira her birinin telaffuzunda genizden ses çıkmaktadır. Ğunne lügatta genizden çıkan ses demektir. " Bu ses de hem nun-i muzhar olan 'nun' harfinden çıkar hem de nun-i muhfat olan nundan çıkar"¹⁰⁶ diyerek gerek sıfatın gerekse bu sıfata sahip olan harflerin kullanılabileceğine işaret eder. İbnü'l-Cezeri de bu mahreç bölgesini anlatırken nun-i muhfat, nun-i muzhar konularına yer vererek muhtasar bir şekilde tecvid alimlerinin ihtilaflarına parmak basmıştır.¹⁰⁷

Muhammed b. Cezeri harflerin mahreç bölgelerini önce muhtasar olarak ele almış, sonra harflerin terkip halinde nasıl okunacağı ve benzeri konuları tafsilatlı bir şekilde işlemiş ve bu konuda Mekki b. Ebi Talip ile ed-Dani'nin izlediği yolu takip etmiş, ancak harfleri mahreç sırasına göre ele alan bu iki alimin izlediği yolu tercih etmeyerek, İbn Cinni'nin yorumunu öne aldığını görüyoruz ki İbn Cinni harfleri alfabetik sıraya göre işlemiştir.¹⁰⁸

İbnü'l-Cezerî harflerin mahreç sayısı konusundaki ihtilaflara da işaret etmiş, mahreçlerin sayısını on yedi olarak kabul eden İbnü'l-Cezerî, kendi görüşünü desteklemek için Halil b. Ahmed, el-Hüzelî gibi âlimlerin de bu kanaatte olduğuna işaret etmiştir.¹⁰⁹ Ferra (ö.207/822) Kutrub (ö. 210/825 civarı) Ebu Ömer el-Cermî (ö. 225/840) ve İbn Keysan (ö.

¹⁰¹ Taşköprizade, *Şerhu'l- Mukaddimetil-Cezeriyye*, s.20

¹⁰² Sibeveyh, *el-Kitap*, IV,434, el-Müberred, *el-Müktedab*, I, 194; İbn Düreyd, *Cemhere*, I,23; İbn Cinni, *Sirru Sinaa*,s.48.

¹⁰³ ed-Dani, *et-Temhid*, s.104.

¹⁰⁴ Mekki, *er-Riaye*, s.240.

¹⁰⁵ G.Kadduri el-Hamed, *Şerh'ul Mukaddime*, s.272-273.

¹⁰⁶ Saçaklızade Maraşi, *Cühdü'l-Mukil*, s.137.

¹⁰⁷ İbnü'l Cezeri, *en-Neşr*, I,201.

¹⁰⁸ İbn Cinni, *Sirru Sinaa*, s. 119, 145, 171.

¹⁰⁹ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, s. 27; el-Hüzelî, Ebul-Kasım Yusuf b. Ali b. Cebbare el-Mağribî (ö.465/1072), *el-Kamil fi'l-Kiraati'l-Aşr*, thk. Cemal b. Seyyid b. Rifâi eş-Şayib, Müessesetü Sema, 1. Baskı, Mısır, 1428/2007, s. 96-97.

320/932 [?) gibi âlimlerin de mahreç sayısını on dört olarak kabul ettiklerini de zikreder¹¹⁰ ki bu yorumu ed-Dânî'nin *et-Tahdîd* adlı eserinden nakletmiştir.¹¹¹ Böylece İbnü'l-Cezeri bu hususta farklı görüşlerin olabileceği, bu sayede ilimdeki tekâmülün meydana geleceğine de vurgu yapmakta ve geçmişin ilim mirasını geleceğe taşımaktadır.

Şimdi de İbnü'l-Cezeri'nin harflerin sıfatları konusunu ele alırken hangi filologlara hangi tecvid alimlerine müracaat ettiği kimlerden ne kadar etkilendiği, hangi alimleri öne çıkardığı konusuna geçebiliriz.

II. MUHAMMED B. CEZERİ PERSPEKTİFİNDEN HARFLERİN SIFATLARI VE YORUMU

Harflerin sıfatları ve yorumunu İbnü'l-Cezerî perspektifinden ele almadan önce sıfat kavramının lügavi ve ıstılahî yönden ve ne anlama geldiği konusu üzerinde duralım.

وصف fiilinin mastarı olan V-S-F صفة kelimesi, “ayırt edici özellik, nitelik, kalite, durum” anlamlarını ifade eder.¹¹²

Muhataba bir şeyin şeklini, şemailini, özelliklerini anlatmak için وصفك الشيء بحليته وبعته cümlesi kullanılır.¹¹³

Bir şeye ait olan ondan ayrılmayan alamete/ işarete sıfat denir.¹¹⁴ Sıfat bir şeyin ağırlığı, değeri anlamına gelen زنة sözcüğü gibidir. Bununla bir şeyin kıymeti bilinir.¹¹⁵ Sıfat ilim gibi cehil gibi, siyahlık - beyazlık gibi bir takım manalardan her hangi bir şeyde kaim olan özelliştir.¹¹⁶

Taşköprizade sıfat kavramının tecvid ilminde ki tanımını şöyle yapar: “Sıfat: Harfin mahreçten çıkışı esnasında harfte arız olan keyfiyet ki bununla aynı mahreçten çıkan harfler birbirlerinden ayrılır.”¹¹⁷

Muhammed Mekki de sıfatı şu şekilde tanımlar: “Sıfat, harfin telaffuzu esnasında sesin akması veya akmaması, mahrecine kuvvetle dayanması veya dayanmaması gibi harflere arız olan keyfiyete sıfat denir.”¹¹⁸

Harflerin mahreçleri, onları ölçen bir mizan/terazi gibidir ki bununla harfin kemmiyeti bilinir, sıfat da nâkid¹¹⁹ gibidir. Bununla da harfin keyfiyeti bilinir.¹²⁰

¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 198-199.

¹¹¹ ed-Dânî, *et-Tahdîd*, s. 104.

¹¹² *Mucemül- Vasit*, Komisyon, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1984 s. 1036-1037.

¹¹³ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l- Ayn*, s. 904.

¹¹⁴ İbn Faris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Faris, Zekeriyya(ö. 395/1004) *Mu'cemu'l- Mekayis fi'l-lüğa*, thk: Şehabüddin Ebu Amr, Darü'l-Fikr, II. Baskı, Beyrut, 1998, s.1093.

¹¹⁵ İbn Faris, *Mu'cemül-Mekayis*, s.1093; Ragıb el-İsfehani, *el-Müfredat fi-Garibil- Kur'an*, thk: Muhammed Seyyid Kilani, Darü'l-Marife, ts. s.525.

¹¹⁶ Seyyid Şerif Cürçani (ö. 816/1413), *Kitabü't-Ta'rifat*, thk: Komisyon, s.252.

¹¹⁷ Taşköprizade (ö. 968/1561), *Şerh-i Cezeri Taşköprizade*, Asitane Yay., İstanbul, ts. S.20-21 (Resail fi İlmi't- Tecvid içinde).

¹¹⁸ Muhammed Mekki, *Nihayetü'l-Kavli'l-Mufid*, s.44.

Sıfat kavramının lügavi ve ıstlahi yönden anlamlarını izahtan sonra şimdi İbnü'l Cezeri'nin perspektifinden harflerin sıfatları konusunu ele almaya çalışacağız.

Muhammed b. Cezeri harflerin sıfatlarını ele alırken dilbilimciler ve tecvid konusunda hazik/uzman olan alimlerin yaptığı tasnifi dikkate alır ve önce zıttı olan sıfatları inceler.

Mechure/cehr sıfatının izahını yapar ve der ki: “Harfin mahrece olan itimadının fazla olması sebebiyle harfin telaffuzu esnasında nefesin akması, nefesin ortaya çıkmasına engel bir durumun olması, bir harfin cehr sıfatına sahip olduğunun tezahürüdür.”¹²¹ Bu sıfatın zıttı ise **mahmuse/hems** sıfatıdır ki, harfin telaffuzu anında mahrece itimadının zayıf olması sebebiyle harfle birlikte nefesin akmasıdır.¹²²

İbnü'l-Cezeri'nin bu tarifi, ilk dönem filologları Sibeveyh, el-Müberred, İbn Cinni'nin tanımıyla örtüşmektedir.¹²³ İbnü'l-Cezeri harflerin mahreçleri konusunda ilk dönem dilbilimcilerini kaynak kabul eder ve aynı zamanda sıfatlar konusunda da yine ilk dönem dilbilimcilerini takip eder. Harflerin çıkış yerlerinin tespitinde, ve harflerin sıfatları konusunda ki en ciddi çalışmalar, hicri II. asırdan itibaren Arap dilinin inceliklerini kurallarını, çölün içlerine giderek bozulmamış Arapçayı bizzat onlardan işiterek tespit eden dilbilimcilere aittir. Arap dilinin bozulmamış mirasını hicri II. ve III. Asrın filologlarına borçluyuz.

İbnü'l-Cezeri, sık sık dilbilimci Sibeveyh'ten iktibasta bulunur. Örneğin, yetişkinlik döneminde Bursa'da telif ettiği *en-Neşr fi'l-Kıraâti'l-Aşr* adlı eserinin, harflerin sıfatları bölümünde Sibeveyh'in eserini zikretmeksizin ondan iktibasta bulunmuştur.¹²⁴ Sibeveyh'in el-Kitab'ı Ebu Ali Ahmed b. Cafer ed-Dîneveri (ö.289/902) Basraya giderek Ebu Osman el-Mazini (ö.249/863) den okumuş bir nüshasını da Mısır'a getirerek onu ilim dünyasının hizmetine sunmuştur.¹²⁵ Aynı zamanda dördüncü ve beşinci asırlarda *el-Kitab*'ın Endülüs'e ulaştığı da görülmektedir.¹²⁶ İbnü'l Cezeri'ye etki eden alimler grubunun Mısırlı alimler ile Endülüslü tecvid ve kıraat alimleri olduğunu görmekteyiz. Sibeveyh'in *el-Kitap*'ını İbnü'l Cezeri bizzat mütalaa etmiş olabilir veya Mısırdaki kendilerinden ders aldığı hocalardan müşafefe yoluyla aldığı bilgilerden de istifade ettiği kanaatindeyiz. İşte bu birikimlerden istifade ederek *en-Neşr*'ini telif etmiştir.

¹¹⁹ Nâkid: Eskiden paranın sahte olup olmayacağını birbirinden ayıran kişiler vardı. Bunlara nâkid denilirdi. Şiirin iyisini kötüsünü bilen kişilere de en-Nakidü'l-Edebî denilirdi.

¹²⁰ G.Kadduri el-Hamed, *Şerhü'l-Mukaddime*, s.282 (İbnü'l Cezeri'nin oğlu Ahmed b. Cezeri'den naklen), Işın Ali Rıza, *Tecvid dersi Ders Notları*, Konya, 1972, s.40.

¹²¹ İbnü'l Cezeri, *et-Temhid*, S.97, İbnü'l Cezeri, *en-Neşr* I,202.

¹²² İbnü'l Cezeri, *en-Neşr* I,202.

¹²³ Sibeveyh, *el-Kitap*, IV,344, el-Müberred, *el-Muktedab*, I, 194-195 İbn Cinni, *Sirru Sinaa*, s.60

¹²⁴ İbnü'l Cezeri, *en-Neşr*, I, 202; Yüksel Ali Osman, *İbn Cezeri ve Tayyibetün-Neşr*, İFAV, İstanbul 1996, s.168.

¹²⁵ Balıkçı M.Reşid, 'Sibeveyh' DİA, İstanbul, 2009, XXVIII,132

¹²⁶ Balıkçı M.Reşid, 'Sibeveyh' DİA, İstanbul, 2009, XXVIII,132

İbnü'l-Cezeri cehr sıfatına sahip harfleri zikretmez bunun zıttı olan **hems** sıfatına has harflerin *سكت فحته شخص* ifadesinde yer aldığını belirtir ve **mehmuse** harflerinin sayısının 10 olduğunu da işaret eder.¹²⁷

İbnü'l-Cezeri, zıttı olan sıfatlardan **şiddet**, **rihvet** sıfatlarını ele alır ve şiddet sıfatını “Harfin telaffuzunda ses akışının engellenmesi olarak tanımlar ve bu sıfatın kuvvetli sıfatlardan olduğunu da işaret eder.”¹²⁸

Şiddet sıfatının zıttı olarak **rihvet** sıfatının olduğunu, buna ilaveten **mütevessita/beyniyye** sıfatının da şiddet sıfatının zıttı olduğuna işaret etmekte ve bu yorumuyla ed-Dani'nin yaklaşımını benimsemektedir.¹²⁹ İbnü'l-Cezeri, şiddet harflerinin *اجد قط بكت* ifadesinde 8 harf olarak yer aldığını belirterek hem ilk dönem dilbilimcileri hem de Endülüslü tecvid ve kıraat âlimlerinin tespitlerine yer vermektedir.¹³⁰

Rihvet harflerinin tespitinde İbnü'l-Cezeri şu yolu izler: “**Hems** sıfatına sahip on harften *ت* ve *ك* hariç geriye kalan sekiz harf **rihvet** sıfatına sahiptir. ‘**Cehr**’ sıfatına sahip olan harflerden *ذ ر ض ظ غ* toplam beş harf de yine **rihvet** sıfatına sahiptir ki ikisinin toplamı on üç harfe ulaşmaktadır. Bir diğer çıkarımla şiddet harfleri olan *اجد قط بكت* harfleri ile **mütevessita** harfleri olan *لم يرو عا* harfleri her ikisinin toplamı on altı harftir. Bunların dışında kalan on üç harf ise **rihvet** sıfatına sahiptir.”¹³¹ Bu tespitinde de İbnü'l-Cezeri, Sibeveyh ve İbn Cinni'nin tespitleri ile uyum içerisinde.¹³²

Mütevessita harflerini İbnü'l-Cezeri *en-Neşr*'inde *عمر لن* şeklinde beş harf, *et-Temhidin* de ise *لم يرو عا* ifadesiyle sekiz harf olduğunu zikrederken bu sığata sahip olan harfler konusundaki ihtilafa dikkat çekmek suretiyle her iki görüşe de yer vermiş ancak bir tercihte bulunmamıştır.¹³³ Ama neticede tercih ettiği *عمر لن* şeklinde ifade edilen beş harf olduğu görüşüdür.

İbnü'l-Cezeri birbirinin zıttı olan **istifale**, **isti'la** sıfatlarını ele alır ve bu iki sıfatta dilin fonksiyonuna dikkat çeker ve der ki: “**İsti'la** harflerinin telaffuzu anında dil damağa doğru yükselir. Ses nefesle birlikte dil ile damak arasını doldurur. Bu durum **isti'la** harflerinin dördünde *ص ض ط ظ* daha açıktır. Fakat geriye kalan *غ خ* ve *ق* harflerinde ise dil üst damakla tam anlamıyla birleşmez.”¹³⁴

İbnü'l-Cezeri *قظ خص ضغط* harflerinin kalın harfler olduğunu, içlerinde en kalın olan harfin ise *ط* harfi olduğunu söyler, sadece **itbak** harflerinin kalın harfler olduğunu söyleyenlerin görüşlerini benimsemez ama **itbak** harflerinin daha kalın olduğu gerçeğini kabul eder ve Mekki b. Ebi Talip'in kalın harfler listesine *ا* (elif) harfini ilave etmesini bir vehim (zan, kuruntu) olduğuna da işaret eder ve der ki, zira elif, müstakil olarak ne tefhim ne

¹²⁷ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.97; *en-Neşr*, I, 202.

¹²⁸ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.98; *en-Neşr*, I, 202.

¹²⁹ ed-Dani, *et-Tahtid*, s.106.

¹³⁰ Sibeveyh, *el-Kitap*, IV, 434-435, İbn Cinni, *Sirru Smaa*, s.61, Mekki, *er-Riaye*, s.117; ed-Dani, *et-Tahtid*, s.105

¹³¹ İbnü'l-Cezeri *et-Temhid*, s.98, *en-Neşr*, I,202.

¹³² Sibeveyh, *el-Kitap*, IV, 434-435, İbn Cinni, *Sirru Smaa*, s.61.

¹³³ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I,202; *et-Temhid* s.98.

¹³⁴ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.100, *en-Neşr*, I, 202.

de terkiik sıfatına sahiptir. Elif, makablindeki harfe tabididir, buna göre makabli kalın harf ise kalın; ince harf ise incedir.¹³⁵

İstifale/müstefile sıfatı, **isti'**lanın zıddıdır ki harfin telaffuzu anında dil, ağzın tabanına iner, dil üst damağa doğru yükselmez¹³⁶ yorumuyla İbnü'l-Cezeri, dilbilimci Sibeveyh, İbn Cinni'nin yorumlarına katılmakta ve Sibeveyh'in kullandığı kavram olan **teseffül/istifal** terimlerini zikretmekte, İbn Cinni'nin tercih ettiği **inhifad** kavramını kullanmamaktadır.¹³⁷ İbnü'l-Cezeri yedi harfin **müsta'liye**, geriye kalan yirmi bir veya yirmi iki harfin **müstefile** olduğuna işaret eder.¹³⁸

İbnü'l-Cezeri'nin *et-Temhid*'inde biraz tafsilatlı olarak ele aldığı, *en-Neşr*'inde ise çok daha muhtasar değindiği sıfat olan **itbak** sıfatıyla ilgili İbnü'l-Cezeri, ilk dönem filologlarının, harfin telaffuzu anında dilin sırtının üst damağa yükselmesi ve dil ile damağın birleşmesi, bunun sonucu olarak sesin dil ile damak arasına sıkışması şeklinde ki yorumlarına katılmakta, **itbak** harflerinin en kuvvetlisinin ط harfi olduğu, en zayıf olanın ذ harfi olduğuna da temas etmektedir.¹³⁹

Sibeveyh ve İbn Cinni'nin, “şayet itbak sıfatı olmasaydı ط harfi د , ص harfi س, ظ harfi ط de ذ harfine dönüşür ve ض harfinde bu sıfat olmasaydı Arap dilinde ki bu harf kaybolurdu, zira bu harfin çıktığı mahreç bölgesinden bir başka harf çıkmaz”¹⁴⁰ şeklinde ki önemli izahlarına İbnü'l-Cezeri yer vermemektedir. Bu noktada İbnü'l-Cezeri bir dilbilimci gibi hareket etmemekte, tecvid ve kıraat alimi tavrıyla hareket etmektedir.

“ Bu sıfatın zıttı olan **münfetih/infatih** sıfatıyla ilgili, **itbak** harfleri olan ص ض ط ظ dışındaki harfler **münfetih/infatih** harfleridir ki, bunların nutku anında dil ile damak bitişmez, dil ile damak arasında bir aralık, mesafe oluşur”¹⁴¹ yorumunu yapan İbnü'l-Cezeri, **münfetih** harflerinin toplamı yirmi beş tanedir şeklinde bir izahı da ilave eden Mekki'den iktibasta bulunmamıştır.¹⁴²

Muhammed b. Cezeri'nin *en-Neşr*'inde ele almadığı ama *et-Temhid*'in de ve *Mukaddime*'sinde yer verdiği bir diğer sıfat da **musmete** sıfatıdır ki bu sıfatın zıttı **müzlekadır**. Musmete kavramının izahını da Ahfeş (ö.215/830?) in yorumuna dayanarak şu şekilde yapar: “ Musmete harfleri öyle harfler topluluğu ki bunlar çok sayıda yan yana bir kelimedede bulunursa, telaffuzu zor olduğu için bu harflerle bir kelime türetilmez, türetilmesi için **müzleka** harflerinden bir veya iki harfin musmete harflerinin arasına girmesi gerekir.”¹⁴³

¹³⁵ İbnü'l Cezeri, *en-Neşr*, I,202, Mekki'nin yorumu için Bkz: *er-Riaye*, s.129.

¹³⁶ İbnü'l Cezeri, *et-Temhid*, s.100, *en-Neşr*,202.

¹³⁷ Bkz: Sibeveyh, *el-Kitap*, IV,128-130; İbn Cinni, *Sirru Sinaa*, s.62

¹³⁸ İbnü'l Cezeri, *et-Temhid*, s.100.

¹³⁹ Sibeveyh, *el-Kitap*, IV, 436; İbn Düreyd, *Cemhere*, I,23, İbn Cinni, *Sirru Sinaa*, s.61;İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.100, *en-Neşr*, I,203.

¹⁴⁰ Sibeveyh, *el-Kitap*, IV,436; İbn Cinni, *Sirru Sinaa*, s.61.

¹⁴¹ İbnü'l Cezeri, *et-Temhid*, s.106.

¹⁴² Mekki, *er-Riaye*, s.123.

¹⁴³ İbnü'l Cezeri, *et-Temhid*, s.108; Ganim Kadduri el-Hamed, *Şerhü'l Mukaddime* s.301.

İbnü'l-Cezeri, **müzleka** harflerinin لب من فر harflerinden oluştuğunu, bu harflerin altı harf olup üç tanesinin dudaklardan çıktığını ki bunlar ف, ب ve م harfleridir. Üç tanesinin de dil ucundan çıktığını, bunların da ل, ر ve ن harflerinin olduğunu belirtir. Arap alfabesini oluşturan harflerin altı tanesi **müzleka**, 22 tanesi de **musmete** harfleridir. Elif harfi bunların dışında kalır, zira elif, belli bir mahrece dayanmayan 'hevai' bir harftir¹⁴⁴ diyerek Halil b. Ahmed, İbn Düreyd ve İbn Cinni'nin yorumlarına paralel bir izahta bulunmuştur.¹⁴⁵

“Bazı tecvid müelliflerinin bu sıfatları (**musmete**, **müzleka**) sıfatlarını zafî sıfat kabul etmediklerini, bunların izafî sıfat olduklarını, bu sebeple Sibeveyh, ed-Dani ve el- Müberred sıfatlar bölümünde bu iki sığata yer vermemişlerdir.”¹⁴⁶ diyen çağdaş araştırmacı Ganim Kadduri el-Hamed der ki: “ Son dönem telif edilen eserlerin bir kısmında bu sıfatlara yer verilmiş bir kısmında ise bu konu işlenmemiştir ki buna sebep ise önceki bazı filolog ve tecvid alimlerinin bu sıfatlara eserlerinde yer vermemeleridir.”¹⁴⁷

Şimdi de zıttı olmayan sıfatlar konusunu İbnü'l-Cezeri'nin nasıl ele aldığı, hangi kaynaklara müracaat ettiği, hangi dil bilimcileri takip ettiği vb. konuları işlemeye çalışalım.

III. İBNÜ'L CEZERİ PERSPEKTİFİNDEN ZITTI OLMAYAN SIFATLAR VE YORUMU

İbnü'l Cezeri *et-Temhid*'inde, *en-Neşr*'inde ve *Mukaddime*'sinde zıttı olan sıfatlara değindikten sonra zıttı olmayan sıfatlardan safir sıfatını ele alır. Ve der ki: ص س ز harfleri **safir** harfleri olarak adlandırılır. Zira bu harflerin telaffuzu anında ıslık ve kuş sesine benzer bir ses çıkar ki bu ses de bu harflere kuvvet kazandırır.¹⁴⁸ İbnü'l Cezeri **safir** harflerine dair tanımını ve yorumunu Mekki'nin *er-Riaye*'sinden iktibas etmiş, fakat müellifin adını zikretmemiştir, ed-Dani'nin eserinde de yukarıda ki yoruma yakın bir değerdendirmeyi görüyoruz.¹⁴⁹

Bu harflerin aynı zamanda dil ucu harfleri olması hasebiyle 'Eseliyye' lakabıyla anıldıklarını da zikreden İbnü'l Cezeri, Halil b. Ahmed'in bu harflerle ilgili değerdendirmesine de yer vermekte¹⁵⁰ fakat Sibeveyh'in “**safir** harfleri, kuvvetli harfler olduğu için başka harfler inçinde idgam edilmezler”¹⁵¹ görüşüne yer vermemektedir.

Zıddı olmayan sıfatları sıralarken İbnü'l Cezeri **kalkale** sıfatını ikinci sıraya alır ve bu sıfatla ilgili geniş izah yapar. Önce, bu sıfata sahip olan harflerin قطب جد ifadesinde yer alan beş harf olduğunu, isim zikretmeksizin bazıları bu beş harfe (ء) hemzeyi de ilave eder görüşünü naklettikten sonra, cumhurun bunu kabul etmediğini, çünkü hemzenin sakin olma durumunda şiddet sıfatının gitmesi sebebiyle bunun mümkün olamayacağını ifade eder.¹⁵²

¹⁴⁴ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.108-109, G. Kadduri, el-Hamed, *Şerhü'l- Mukaddime*, s.301.

¹⁴⁵ G. Kadduri, et-Hamed, *Şerhü'l Muakddime*, s.303.

¹⁴⁶ G. Kadduri, et-Hamed, *Şerhü'l Muakddime*, s.303.

¹⁴⁷ G. Kadduri, et-Hamed, *Şerhü'l Muakddime*, s.303.

¹⁴⁸ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.100-101.

¹⁴⁹ Mekki, *er-Riaye*, s.124; ed-Dani, *et-Tahdid*, s.107.

¹⁵⁰ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, s.27 (Giriş Böl.).

¹⁵¹ Sibeveyh, *el-Kitap*, IV,464 .

¹⁵² İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I, 203.

Sonra Sibeveyh'in **kalkale** harfine ت harfini de ilave ettiğini, el-Müberred'in ise beş harfe ك harfini ilave ederek kalkale harflerinin altı tane olduğu görüşünü nakleder.¹⁵³

İbnü'l Cezeri'nin Sibeveyh'e nispet ettiği bu yaklaşımı kalkale harflerinin anlatıldığı bölümde Sibeveyh'in eserinde göremiyoruz. Fakat Sibeveyh, kalkale harflerini 'müşrabe' harfleri olarak nitelendirmekte ve bu harfler قطب جد harfleridir aynı zamanda bu harfler '**kalkale**' harfleridir diye isimlendirilmiştir, demektedir¹⁵⁴. İbnü'l Cezeri'nin el-Müberred'den iktibas ettiği ك harfinin de kalkale harflerinden olduğu görüşünü onun *el-Müktedab* adlı eserinde görmekteyiz.¹⁵⁵ İbnü'l Cezeri, şiddet sıfatına sahip harflerin aynı zamanda kalkale sıfatına da sahip olabileceği yaklaşımını burada zikrederek **kalkale** sıfatına dair farklı yaklaşımları okuyucunun önüne sermektedir.

İbnü'l Cezeri, tecvid konularının çoğunda kendisine müracaat ettiği ed-Dani'nin kalkale harflerini **müşrabe** harfleri olarak nitelendirdiği¹⁵⁶ görüşünü almamakta Mekki'nin *er-Riaye*'deki isimlendirmesini tercih etmektedir.¹⁵⁷

Ebü'l Hasen Şüreyh (ö. 539/1144) in "kalkale harfleri kelime ortasında bulunursa mütevasıta olur ama kelime sonunda ki kalkale harfinin vakfedilmesi durumunda kalkalenin daha açık güçlü olacağı"¹⁵⁸ yorumunu da aktarmayı faydalı gören İbnü'l Cezeri, kendinden sonra telif edilen eserlerde kalkalenin Kübra, Vüsta, Suğra şeklinde tasnif edilmesine de bir zemin hazırlamıştır.

İbnü'l Cezeri **inhiraf** sıfatına sahip olan harflerin ل ve ر harfleri olduğunu işaret eder. Basra ekolünün sadece ل harfinde inhiraf sıfatı vardır görüşünü de benimsemediğini قيل denildi ifadesiyle ortaya koyar ve bu harflere niçin bu ismin verildiğine de parmak basarak der ki: "ل ve ر harfleri mahreçlerinden çıkarken başka harflerin mahreçlerine doğru kaydığı, meylettiği için bu adla adlandırılmıştır."¹⁵⁹

İbnü'l Cezeri, *et-Temhid* adlı eserinde râ harfinde ki inhiraf sıfatını şöyle izah eder: "ر'ya gelince bu harf kendisinin mahrecine en yakın mahreç olan ن harfinin mahrecinden sapar ve kendisinin mahrecine ن harfinin mahrecinden daha uzak olan ل harfinin mahrecine doğru meyleder ki bu yüzden münharif sıfatıyla isimlendirilmiştir."¹⁶⁰ İbnü'l Cezeri bu yorumunu birebir Mekki'nin *er-Riayesi*'nden iktibas etmiştir.¹⁶¹

İbnü'l Cezeri **inhiraf** sıfatı konusunda hem Basra hem de Kûfe ekolünün yorumlarını birleştirerek bir sonuca varmıştır. Zira ed-Dani, "Münharif sıfatına sahip olan harf 'lam'

¹⁵³ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I, 203.

¹⁵⁴ Sibeveyh, *el-Kitap*, IV, 130.

¹⁵⁵ el-Müberred, *el-Müktedab*, I, 196.

¹⁵⁶ Bkz: ed-Dani, *et-Tahtid*, s.109.

¹⁵⁷ Mekki, *er-Riaye*, s.124.

¹⁵⁸ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr* I, 204; G.Kadduni el-Hamed Ebü'l Hasen Şüreyh (ö 539/1144)'in *Nihaytü'l-itkan fi tecvidi'l-Kur'an* adlı eserinde bu ayrımın olmadığını da ifade eder. Bkz: G.Kadduri, *Şerhü'l Mukaddime* s.310.

¹⁵⁹ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I, 204.

¹⁶⁰ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.106.

¹⁶¹ Mekki, *er-Riaye*, s.132.

harfidir. Kûfiyyun ise ‘ra’ harfini de inhiraf harfleri içine dahil eder.”¹⁶² Diyerek sadece ‘lam’ harfinde değil ‘ra’ harfinde de bu sıfatın olduğuna işaret etmektedir.

İbnü’l Cezeri *Mukaddimesi*’nde bu sıfatla ilgili *الانحراف صححا في اللام و الرا* ifadelerine yer vermektedir. Yani inhiraf sıfatıyla ilgili farklı yaklaşımlar vardır. Ama “inhiraf sıfatı, lam ve ‘râ’ harflerindedir şeklinde düzeltile / bu şekilde kabul edile” diyerek¹⁶³ bu sığata dair ittifakın olmadığı, ihtilafın olduğu gerçeğine işaret etmiş ama kendi tercihi ise bu sıfatın ‘lam’ ve ‘ra’ harflerinde olduğu yönündedir.

İbnü’l Cezeri ‘ra’ harfine dair yorumunda önce Sibeveyh’in yaklaşımını öne çıkarır. Sibeveyh der ki: “Ra harfi şiddet sıfatına haiz bir harftir, zira bunun telaffuzunda tekrar özelliği sebebiyle ses akar ve lam harfine doğru meyleder.”¹⁶⁴ Sonra İbnü’l Cezeri ‘ra’ harfinde ki şiddet sıfatının yanlış anlaşılma ihtimalinden dolayı muhakkik ulemanın görüşüne müracaat eder. Ve bu muhakkik ulema der ki: “Bu harf şiddet ve rihvet arası bir sığata sahiptir. Sibeveyh’in ‘râ’ harfi hakkında sözünden şu anlaşılır: **Tekrir**, ‘râ’ harfine ait zati bir sıfattır ve tahkik ehli de bu kanaate varmışlardır. Onlar ra’nın tekriri onun telaffuzunda birden fazla söylenmesi, telaffuz edildikten sonra bir kez daha nutkedilmesi gibi tekririn belirgin kılınmasından geri dururlar ve bunu kıraatte bir ayıp kabul ederler.”¹⁶⁵

İbnü’l Cezeri ‘râ’ harfinde ki **tekrir** sıfatının abartılmaması gerektiğine dikkat çeker.¹⁶⁶ Fakat ‘râ’ harfinde ki tekririn çok zayıflatarak nerdeyse ra’nın bu sıfatını yok sayarak onu mahrecinden çıkarmayıp başka bir harfin mahreç bölgesine kaydırmaktan da sakınmak gerektiğini, bazı kendini bilmez kimselerin böyle yaptığını ama bununda bir hata olduğunu ifade eder.¹⁶⁷

İbnü’l Cezeri ‘râ’ harfi konusunda Sibeveyh’in tercihini dikkate almış ama onun ra’ya şiddet sıfatı vermesini tasvip etmemiş, Sibeveyh’in dışındaki dilbilimciler ve tecvid alimlerinin görüşlerini öncelemiştir.

İbnü’l Cezeri **tefeşsi** sıfatını ele alır ve der ki: tefeşsi sıfatının “Şın” harfinde olduğunu bu harfe bu ismin verilme sebebini de şu şekilde izah eder: Bu harf telaffuz edilirken mahrecinde yayılıp ظ harfinin mahrecine kadar dayanmasıdır.¹⁶⁸ Bazı dilciler ve tecvid alimlerinin ف ض ر ص س ي ث م harflerinde de **tefeşsi** sıfatı vardır, görüşünü aktaran İbnü’l Cezeri bu yaklaşımı pek isabetli bulmaz, bu harflerin telaffuzunda sesin yayılmasını gerekçe gösteren bu kanaat sahiplerine cevap olarak der ki: Madem ki mim harfinde ğunne sıfatı ile tefeşsi var, aynı sıfat nun harfinde de mevcuttur. ص ve س harflerinde safir sıfatı sebebiyle tefeşsi varsa niçin ن harfinde tefeşsi olmasın? Halbuki **tefeşsi** kavramıyla kast olunan harfin

¹⁶² Ed-Dani, *et-Taħdid*, s.108.

¹⁶³ G.Kadduri el-Hamed, *Şerhü’l Mukaddime*, s.313.

¹⁶⁴ Sibeveyh, *el-Kitap*, IV, 435; İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, I, 204.

¹⁶⁵ İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, I, 204.

¹⁶⁶ İbnü’l-Cezeri, *et-Temhid*, s.106.

¹⁶⁷ İbnü’l-Cezeri, *en-Neşr*, I.219.

¹⁶⁸ İbnü’l-Cezeri, *et-Temhid*, s.107, *en-Neşr*, I, 205.

telaffuzunda dil ile damak arasında ki ses ve nefes yayılımının çokluğu, dil ile damak arasını dolduracak dereceye varmasıdır.¹⁶⁹

İbnü'l Cezeri *Mukaddimesinde* de tefeşşi sıfatının yalnız ش harfinde olduğuna و للتفشى ifadesiyle dikkat çeker.¹⁷⁰ İbnü'l Cezeri, kendilerine çoğu zaman başvurduğu Endülüslü alimlerden ed-Dani'ye ve Kurtubi'ye bu konuda müracaat etmez zira onlar tefeşşi sıfatına ف ve ض harfini de ilave etmişlerdir¹⁷¹ki bu durum, kıraat ve tecvid alimlerinin ilk dönem dilbilimcilerinden etkilendiğini göstermektedir.

İstitalle/müstetıl sıfatının ض harfine ait bir sıfat olduğunu çünkü bu harfin telaffuzuna ilişkin kendi mahrecinde kalmayıp, lam harfinin mahrecine kadar uzaması sebebiyle bu sıfatın bu harfe verildiği¹⁷² yorumunu yapan İbnü'l Cezeri, bu harfte bu sıfatla birlikte cehr, itbak, istila gibi kuvvetli sıfatların bulunduğu da dikkat çeker.¹⁷³ **İstitalle** sıfatı ض harfiyle birlikte ش harfinde de vardır. Zira ض harfi ل harfine kadar uzanır. ش harfi de ط harfine kadar uzanır diyen Sibeveyh'in bu yaklaşımını dikkate almamıştır.¹⁷⁴ ض harfinde ki istitalenin mahreçte mi yoksa harfin bizzat kendisinde mi olduğu konusunda ihtilaflar vardır. İbnü'l Cezeri bu ihtilafları konu edinmekten ziyade ض harfinin yanlış telaffuz edildiği örnekler üzerinde durur ve der ki: "Kimileri bu harfi, ظ harfi şeklinde okur, kimileri ڤ harfiyle karıştırır bazıları da lam-ı müfehhame gibi okur ki bunların hiç biri caiz olan okuyuş değildir."¹⁷⁵

G.Kadduri el-Hamed son yıllarda ض harfinin mahrecinin değiştiğini, dilin kenarlarından dil ucuna itildiğini bunun sonucu olarak ض harfinde ki rihvet sıfatının yerini şiddet sıfatı aldığına dikkat çeker. Doğru olanın kadim ulamanın tespit ettiği sıfatlar olan rihvet, itbak, istila, istitalle sıfatlarıyla birlikte ض harfinin telaffuz edilmesi gerektiğidir.¹⁷⁶ Biz de Kadduri el Hamed'in bu yaklaşımını isabetli buluyoruz.

İbnü'l-Cezeri و ve ی harflerinin sakin olup kendilerinden önceki harfin harekesinin de meftuh olması durumunda **Lîn** harfi olduklarını ve **Lîn** sıfatı ile nitelendiklerini ifade eder. Zira bunların telaffuzu kolay ve dile olan külfetleri azdır.¹⁷⁷ İbnü'l-Cezeri, med harfleri başlığı altında 'ا ی و' harflerini ele almış ve bunların telaffuzunda sesin uzadığına ve uzarken yumuşadığına işaret etmiştir. Ayrıca med harflerinin içinden ¹⁷⁸ ile ی harflerinin aynı zamanda **Lîn** harfi de oldukları ve bu sıfatla nitelendiklerine, Lîn harfi olmaları durumunda ا (elif) harfine benzediklerini ama tam elif olmadıklarını¹⁷⁹ da ifade ederek Mekki'nin bu sıfatla ilgili değerlendirmelerini muhtasar bir şekilde aktarmıştır.¹⁸⁰

¹⁶⁹ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.107.

¹⁷⁰ G.Kadduri, el-Hamed, *Şerhü'l Mukaddime*, s.316.

¹⁷¹ ed-Dani, *et-Tahdid*, s.96; Kurtubi, *el-Mudih* .

¹⁷² İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I, 205.

¹⁷³ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.107.

¹⁷⁴ Bkz: Sibeveyh, *el-Kitap*, IV, 457.

¹⁷⁵ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I, 219.

¹⁷⁶ G.Kadduri el-Hamed, *Şerhü'l Mukaddime*, s.320-321.

¹⁷⁷ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.102, *en-Neşr*, I,204.

¹⁷⁸ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.102.

¹⁷⁹ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.102.

¹⁸⁰ Bkz: Mekki, *er-Riaye*, s.125-126.

Muhammed b. Cezeri, *en-Neşri*'nde 21 sıfatı ele almış, zıddı olan sıfatlardan **musmete**, **müzleka** sıfatlarına yer vermemiştir.¹⁸¹ *Mukaddime* adlı eserinde ise 18 sıfatı ele aldığını, *en-Neşri*'nde değinmediği **ismat ve izlak** sıfatlarına *Mukaddime*'de ise yer verdiğini; fakat *en-Neşri*'nde ele aldığı med harfleri, hurufu'l-hafiyye ve ğunne' sıfatlarına *Mukaddime*'de yer vermediğini görüyoruz.¹⁸² Bununla birlikte gençlik döneminde (18 yaşında) telif ettiği ve Mısır'da tamamladığı *et-Temhid* adlı¹⁸³ eserinin ' Harflerin Sıfatları ve Sebepleri' bölümünde 34 sıfatı ele almakta, harflerin sıfatlarına dair ayrıntılı bilgi vermektedir.¹⁸⁴ Zira gençlik döneminde telif ettiği bu eserinde İbnü'l-Cezerî, mukayese ve mukarene yapmaksızın elde ettiği bilgileri kendisinden sonrakilere aktarma hassasiyetinin bir tezahürünü görmekteyiz.

İbnü'l-Cezeri *et-Temhid*'inde sıfatlar konusunu işlerken Mekki'nin sıralamasını esas almış, sıfatları sıralarken de genel itibarıyla yine Mekki'nin sıralamasına uymuş¹⁸⁵, **müşrabe** sıfatı olarak Sibeveyh tarafından adlandırılan kalkale harflerini,¹⁸⁶ Mekki ise **kalkale** harfleri ve **müşrabe** harfleri olarak ayrı ayrı tasnife tabi tutmuş,¹⁸⁷ İbnü'l-Cezeri de Mekki'nin tercihini esas alarak **kalkale** harfleri ve **müşrabe** harfleri şeklinde ayrı ayrı tasnif etmiştir.¹⁸⁸ *en-Neşr*'inde yorumlamaya çalıştığı sıfat sayısı ile ed-Dani'nin ele aldığı sıfat sayısı aynıdır.¹⁸⁹ Ancak ed-Dani'nin zikrettiği **Hurufü'z-Zevaid**, **Hurufu'l-İ'tilal** (illet harfleri), müşrabe harfleri ve "idğamdan men edilen harfler" şeklinde isimlendirdiği sıfatlar *en-Neşr*'de yer almamış ama hurufu'l-hafiyye, "lîn harfleri" gibi sıfatları da İbnü'l-Cezeri *en-Neşr*'inde işlemeye çalışmıştır.¹⁹⁰ Ayrıca *et-Temhid*'inde sıfatlar konusunu işlerken Abdülvehhab el-Kurtubi'nin *el-Mudih fi't-Tecvid* adlı eserinden de faydalandığını görmekteyiz.¹⁹¹

İbnü'l-Cezeri'nin hem ilk dönem dilbilimcileri hem de Endülüslü tecvid ve kıraat otoritelerinden olan Mekki, ed-Dani, Abdülvehhab el-Kurtubi'den ciddi anlamda faydalandığını görüyoruz. Acaba İbnü'l-Cezeri, ilk dönem filologlarının eserlerine, onların değerlendirmelerine nasıl ulaştı? Bunun cevabını onun ilim elde etme dönemi olan yetişkinlik, gençlik ve olgunluk döneminde ilmî faaliyetlerin oldukça yoğun bir şekilde icra edildiği Mısır'da olduğunu, Şam ile Mısır arasında âdeta mekik dokuduğunu görmekteyiz.¹⁹² Ayrıca Mısır'da bulunan Sibtü'l-Hayyat (ö.541/1146), Ebu Muhammed el-Kuraşi (ö.777/1375), Ebu Abdillah et-Tunûsî (ö.793/1390), İbnü's-Satih el-Ensari (ö.770/1368), İbnü's-Sâiğ (ö.776/1375) gibi hocalardan ders almıştır.¹⁹³

¹⁸¹ Bkz: İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I, 202-205.

¹⁸² G. Kadduri el-Hamad, *Şerhü'l-Mukaddime*, s.140; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I, 204.

¹⁸³ Yüksel, Ali Osman, *İbnü'l-Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*, İFAV Yay., İstanbul, 1996, s. 154.

¹⁸⁴ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.97-109.

¹⁸⁵ Mekki, *er-Riaye*, s.115-138.

¹⁸⁶ Sibeveyh, *el-Kitab*, IV, 174.

¹⁸⁷ Mekki, *er-Riaye*, s. 124,130.

¹⁸⁸ İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid*, s.101,105.

¹⁸⁹ ed-Dani, *et-Tahdid*, s. 105-110; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I, 202-205.

¹⁹⁰ İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, I, 204.

¹⁹¹ Bkz: Kurtubi, *el-Mudih*, s.88-98.

¹⁹² Altıkulaç, Tayyar, İbnü'l-Cezeri, DİA, İstanbul, 1999, XX, 551-553.

¹⁹³ Yüksel, *İbnü'l-Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*, s.183, 188, 192; Altıkulaç, İbnü'l-Cezeri, DİA, XX, 551-553.

Bu hocalarının yanı sıra Ebu Ca'fer er-Ruayni (ö.780/1378), Ebu Abdillah el-Endelusi (ö.770/1368) gibi Endülüslü hocalardan da ders alan İbnü'l-Cezeri'nin¹⁹⁴ tüm hocalarından ders alırken tuttuğu notlar, Mısır'daki kütüphaneler, elde ettiği kitaplar, İbnü'l-Cezeri'nin müracaat ettiği kaynaklar arasında yer alır. Emir Kutlubey tarafından cezaya çarptırılan İbnü'l-Cezeri Kahire'ye götürülür ve mahkeme tarafından para cezasına çarptırılır. Bunu ödemeye gücü yetmeyen İbnü'l-Cezeri önce İskenderiye'ye kaçar, sonra deniz yoluyla Antakya'ya ulaşır. Burada bir süre kaldıktan sonra Bursa'ya gider. Fazla bir süre geçmeden büyük oğlu Ebubekir Ahmed de Bursa'ya gelir. Oğlu Mısır'dan gelirken yanında babasına ait birçok kitabı da getirir ve babasına ulaştırır.¹⁹⁵ İbnü'l-Cezeri kıraat ve tecvide dair en önemli eserlerinden birisi olan *en-Neşr*'ini, Bursa'da olduğu dönemde oğlunun getirmiş olduğu kitapları, tuttuğu ders notları ve derslerde aldığı geniş birikimiyle yazdığı kanaatindeyiz.

¹⁹⁴ Yüksel, *İbnü'l-Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr* s. 186.

¹⁹⁵ İbnü'l-Cezeri, *Gâyetü'n-Nihaye*, I,130, II, 252; Yüksel, *İbnü'l-Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr* s. 160-163.

SONUÇ

Müteahhirinin önde gelen tecvid ve kıraat alimi İbnü'l-Cezeri eserlerinin çoğunu kıraat ve tecvid sahasında kaleme almıştır. Kendisinden önceki alimlerin izlediği yolu İbnü'l Cezeri de benimsemiş, incelemeye çalıştığımız harflerin mahreçleri ve sıfatları konusunu ele alırken ilk dönem dil bilimcilerinin tespitlerinden büyük oranda istifade etmiştir. Arap dilinin bozulmadan önceki fasih yapısını ortaya koyan ve çölün içlerine kadar gidip Arapların fasih kelamını kendilerinden sonra gelen nesillerin istifadesine sunan kişilerin hicri II. III. ve IV. asrın filologları olduğu görülmektedir.

Harflerin mahreçleri, sıfatları konusu ve diğer tecvid konuları hangi dönemde kaleme alınırsa alınsın, özellikle meharic-i huruf ve sıfat-ı huruf konularının kaynağını ilk dönem dil bilimcilerinin çalışmaları oluşturur. İbnü'l Cezeri de bu konuları işlerken önce dil bilimcilerinin eserlerine müracaat etmiş, sonra hicri V. asırda telif edilmeye başlanan tecvide ilgili eserlere başvurmuştur. Dil bilimcilerden Halil b. Ahmed, Sibeveyh, Ahfeş, Ebu Ömer el-Cermi, el-Müberred, İbn Düreyd ve İbn Cinni gibi filologlar İbnü'l Cezeri'nin kendilerine başvurduğu kaynakları oluşturmaktadır.

İbnü'l Cezeri'nin Endülüs'ün bir kıraat merkezi olduğu gerçeğini görmesi ve kıraat âlimlerinin sık sık Mısır'a geldiği, Mısır'dan Endülüs'e Endülüs'ten Mısır'a ilmi etkileşimin hızla devam ettiğini fark etmesi, onu Mısır'a yönlendirmiş, ilk gençlik yıllarından itibaren Mısır'da tahsiline devam etmiş, tecvide dair ilk eseri olan *et-Temhid*'ini on sekiz yaşında Mısır'da kaleme almıştır. İbnü'l Cezeri'nin harflerin mahreçlerinin sayısı konusunda Halil b. Ahmed'in tercihini benimsediğini, mahreçlerin yorumunda ise daha çok Sibeveyh'in görüşünü tercih ettiğini müşahede ediyoruz. Dil bilimcilerden el-Müberred'in bizzat adını vererek onun görüşlerinden de faydalandığını görüyoruz.

Telifat dönemi eserlerinin ilkini teşkil eden Mekki b. Ebi Talib'in *er-Riaye*'sini daha çok referans aldığı, bazen Mekki'nin adını vererek bazen de vermeyerek bu esere daha sık müracaat ettiği kanaatindeyiz. Kıraat konusunda bizzat ismini vererek ed-Dani'yi kaynak gösteren İbnü'l Cezeri, harflerin sıfatları ve mahreçleri konusundaki yorumunda ed-Dani'nin adını zikretmemekle birlikte muhakkik ulema tabirini kullanarak ed-Dani'nin görüşlerinden faydalandığı kanaatindeyiz. Yine Endülüslü tecvid ve kıraat alimlerinden Abdulvehhab b. Muhammed el-Kurtubi'nin ismini zikretmemekte, ancak bu konudaki görüşlerinden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Gençlik döneminde kaleme aldığı *et-Temhid*'inde meharic-i huruf konusunu muhtasar, fakat harflerin sıfatları konusunu ayrıntılı olarak ele alan İbnü'l Cezeri, bu konuda kaynak olarak Mekki b. Ebi Talib'in *er-Riaye*'sine daha sık başvurmuştur. Mekki b. Ebi Talib'in tercih ettiği sıfat sayısını İbnü'l Cezeri de benimseyerek otuz dört sıfatı tek tek ele aldığı görülmektedir. Olgunluk döneminde kaleme aldığı *en-Neşr*'inde ise sıfatların sayısının yirmi bir olduğunu görüyoruz. Bu sayı ed-Dani'nin *et-Tahdid*'indeki sıfat sayısına uymaktadır. Mukaddime adlı eserinde ise harflerin on sekiz sıfatını ele almaktadır.

İbnü'l Cezeri olgunluk döneminde telif ettiği eserlerinde harflerin sıfatları sayısını on sekiz ila yirmi bir olarak tespit etmektedir. Bu tespitinde dil bilimcilerden Sibeveyh ile İbn Cinni'nin kanaatini benimsemiş, tecvid alimlerinden de ed-Dani'nin görüşünü öne çıkarmıştır ki gençlik döneminde kaleme aldığı *et-Temhid*'inde ise harflerin sıfatları sayısını otuz dört olarak zikretmişti. Sonrasında İbnü'l-Cezerî'yi farklı bir noktaya iten sebep, dil bilimcilerinin çoğunun ortaya koyduğu tespitlerdir. Zira Sibeveyh on dokuz sıfat, İbn Cinni de yirmi bir sıfat üzerinde durmuştur. Bundan anlıyoruz ki hem dil bilimcilerinin hem de tecvid konusunda eser veren alimlerin etkisi İbnü'l Cezeri üzerinde doğal olarak görülmektedir.

İbnü'l Cezeri harflerin mahreçleri konusunda Halil b. Ahmed'in görüşünü benimsemiş ve mahreç sayısını on yedi olarak kabul etmiştir. Sibeveyh, İbn Cinni, Mekki b. Ebi Talib ve Abdulvehhab el-Kurtubi'nin tercih ettiği on altı mahreç bölgesi görüşünü benimsememiştir. Ferra, Kutrub ve el-Cermi'nin mahreç sayılarına dair kanaatlerini de aktarmıştır ki bu alimlere göre harflerin mahreç sayısı on dördür. İbnü'l Cezeri bu aktarımıyla farklı görüşlerin var olduğunu ve bunun ilmi konuların vazgeçilmezi olduğunu, bununla ilmi birikimin terakkisine işaret etmiştir.

İbnü'l Cezeri geçmişin ilim mirasını kendisinden sonraki nesillere aktararak bir köprü vazifesi görmüştür. Bazen tercihlerde bulunmuş, bazen de ulemanın ihtilafını aynen aktarmıştır. Kendisinden sonra bu konuları ele alan ilim adamlarının da yeni yorumlar yapabileceğini, son sözü kendisinin söylemediğini ve ilmin her zaman yeni yorumlara ve inkişafa açık olduğunu da vurgulamıştır.

İbnü'l Cezeri, hem mahreç bölgelerinin tespitindeki yorumlarda hem de sayıları konusundaki yaklaşımlarında ilk dönem dil bilimcileri ile ilk dönem tecvid müelliflerinin tespitlerine müracaat etmiştir. Zira harflerin mahreçlerinin ve sıfatlarının tespiti konusu ilk dönem dilcilerinin özverili çalışmalarının sonunda ortaya çıkan önemli tespitlerdir. Dilin saflığının bozulmadığı ve Kur'an'ın en doğru okunduğu döneme yakın bir zaman dilimindeki telaffuzların ve bu telaffuz farklılıklarının yazıya geçirilişi ve Arap dilinin inceliklerinin tespiti hicri 1. asırda başlamış, 2. asırda hummalı çalışmalar ile devam etmiş, 3. asırda adeta zirveye ulaşmış, 4. asırda da sistematize edilmiştir. İbnü'l Cezeri, Arap dilinin tespitine dair bu önemli birikimi çalışmalarına en önemli dayanak ve kaynak kabul etmiş, bu nedenle "meharic-i huruf" ve "sıfat-ı huruf" konularında ilk dönem dilbilimcileri ve tecvid müelliflerinin kanaatlerinden ve tespitlerinden istifade ederek konuları bu perspektifte yorumlamıştır.

KAYNAKÇA

Cevheri İsmail b. Hammad el-Cevheri (ö.400/1009), *es-Sihah*, thk: Halil Me'mun, Darul Marife, Beyrut, 2007.

Dani, Ebu Amr Osman b. Said (ö.444/1053), *et-Tahtid fil itkani ve't Tecvid*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed, Daru Amman, Ürdün, 2000.

Ganim Kadduri el-Hamed, *ed-Dirasatü's-Savtiyye Inde ulemai't-Tecvid*, Matbaatül-Hulûd, I. Baskı, Bağdat, 1406/1986.

Ganim Kadduri el-Hamed, *Şerhul-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Merkezü'd-Dirasât vel-Mâ'lumatil-Kur'aniyye, I. Baskı, Cidde, 1429/2008

Halil B. Ahmed (ö.175/791) *Kitabü'l-Ayn*, thk: Davud Sellum-Süleyman el-Anbeki, Mektebetü Lübnan, Beyrut 2004.

Halil b. Ahmed, *Kitabül Ayn* s.24, İbnül Cezeri, *et-Temhid fi İlmit-Tecvid*, thk: Ğ. Kadduri El-Hamed , Müessesetü'r-Risale , Beyrut, 1407/1986.

Husari Mahmud Halil (ö.1401/1980), *Ahkamü Kıraât'il-Kurani'l Kerim*, thk: M.Talha Bilal MİNYAR, Darul-Beşairi'l-İslamiyye, (1417/1996).

el-Hüzelî, Ebul-Kasım Yusuf b. Ali b. Cebbare el-Mağribî (ö.465/1072), *el-Kamil fi'l-Kıraati'l-Aşr*, thk. Cemal b. Seyyid b. Rifâi eş-Şayib, Müessesetü Sema, 1. Baskı, Mısır, 1428/2007.

İbn Cinni, Ebu'l Feth Osman b. Cinnî, *Sirru Sinâati'l-İrab*, thk: Hasan Hindavi, Darul Kalem, Dımaşk 1993.

İbn Faris Ahmed bin Zekeriyya, *Mu'cemül-Mekayis fil-lüğa*, thk:Şihabüddin ebu Amr, Darul Fikir, Beyrut, ts.

İbn Faris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Faris, Zekeriyya(ö. 395/1004) *Mu'cemu'l-Mekayis fi'l-lüğa*, thk: Şehabüddin Ebu Amr, Darü'l-Fikr, II. Baskı, Beyrut, 1998.

İbn Mücahid Ahmed b. Musa et-Temimi, *Kitabüs-Seb'a fil-Kıraat*, thk: Şevki Dayf, Darul Maarif, Kahire, ts.

İbnü'l Cezeri, *en-Neşr fil Kıraatil-Aşr*, tsh:Ali Muhammed Dabba', Darul Fikir , Mısır, ts. I, 199.

İbnül Cezeri, *et-Temhid fi İlmit-Tecvid*, thk: Ğ. Kadduri El-Hamed , Müessesetü'r-Risale , Beyrut, 1407/1986.

İbnül Cezeri, *Gayetün-Nihaye fi -Tabakatil Kurra*, nşr, Gothelf BERGSTRAESSER, Mektebetül Hanci, Mısır 1351/1932, II, 320-321, Katip Çelebi, *Keşfüz-Zunun an Esmail-Kütüb ve'l-Fünun*, İstanbul, 1941-1943.

İsfahani Ebul-Kasım Hüseyin b. Muhammed (ö V/XI) yüzyılın ilk çeyreği, *El-Müfredat fi Ğaribil-Kur'an*, Darul-Marife, thk: Muhammed Seyyid Kilani, Beyrut, ts.

Maraşi, Muhammed b. Ebi Bekr el-Maraşi (ö.1150/1737), *Cühdü'l Mukil*, thk: Salim Kadduri el Hamed II. Baskı Daru Ammar, Ürdün 1429-2028

Mekki b. Ebi Tâlip el-Kaysî (ö.437/1045), *er-Riaye li Tecvidi'l Kiraati ve Tahkiki Lafzi't Tilaveh*, thk: Ahmet Hasan Ferhat, Daru Ammar, V. Baskı, Amman 2008.

Kurtubi, Abdülvehab bin Muhammed (ö.461/1068), *el-Mûdih fit Tecvid*, thk: Ganim Kadduri el-Hamed, Daru Ammar, 2000.

Mucemül- Vasit, Komisyon, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1984 s. 1036-1037.

Muhammed Mekki (ö.1322/1904) *Nihayetül-Kavlil Müfid fi-ilmit-Tecvid*, tsh: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Beyrut II. Baskı 1971.

Müberred, Ebül-Abbas Muhammed B. Yezid,*El-Muktedap*, Abdülhalik el-Udayme, Beyrut, ts, I-IV.

Sehâvi, Ebü'l Hasen Alemüddin (ö.643/1245), *Cemâlü'l-Kurra ve Kemalü'l-İkra*, Thk: Abdülhak Abddüdaïm Seyf el-Kadi, Beyrut, ts

Seyyid Şerif Cürçani (ö. 816/1413), *Kitabü't-Ta'rifat*, thk: Komisyon

Sibeveyh, Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitab*, thk: Abdusselam Muhammed Harun, Darul Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,1988, IV.

Taşköprizade (ö. 968/1561), *Şerh-i Cezeri Taşköprizade*, Asitane Yay., İstanbul, ts. (Resail fi İlmi't-Tecvid içinde)

Altıkulaç, Tayyar, Ebul-Ala el-Hemedani, DİA, İstanbul, 1994, X.

Yüksel, Ali Osman, *İbnü'l-Cezeri ve Tayyibetü'n-Neşr*, İFAV Yay., İstanbul, 1996

Işın, Ali Rıza, *Tecvid Dersi Ders Notları*, Konya, 1972.

Yüksel Ali Osman, *İbn Cezeri ve Tayyibetün-Neşr*, İFAV, İstanbul 1996.